

4. Saksan ulkosuomalaistyö

4.1. Saksan ja Suomen pitkät yhteydet

Saksalainen vaikutus on ulottunut Suomeen eri tavoin tunnetun historian alusta asti. Varhaiskeskiajan kauppamatkat, jotka kulkivat Suomen etelärannikon kautta, olivat erilaisia kulttuurikanavina. Viikingit, venäläiset, saksalaiset, friisiläiset ja muutkin kansanheimot kulkivat näitä teitä, kävivät kauppaa, toivat uusia tapoja ja kulutustottumuksia sekä vilkastuttivat kansojen välistä yhteyttä. Sydänkeskiajalla Itämeren piirin kauppavaltiaaksi kohosi Hansaliitto, lähinnä Itämeren suurten saksalaisten rannikkokaupunkien johtama talousmahti. Sen vaikutus Suomessa oli varsinkin 1400-luvulla suuri ja monipuolinen. Suomen kaupunkeihin, ennen kaikkea Turkuun ja Viipuriin, asettui asumaan suuri määrä saksalaisia kauppiaisperheitä. Vaikka näiden osuus pieneni aikaa myöten, saksalaisyhteydet eivät koskaan kokonaan katkenneet. Varsinkin Viipurin liike-elämässä näkyivät saksalaiset nimet vielä Suomen itsenäisyydenkin aikana. Muutenkin kauppayhteydet Saksaan ovat olleet Suomelle aina tärkeitä. Itämeren laivaliikenteessä on eri vaiheissa käyty kovaa kilpailua. Suomen ja Saksan välistä yhteyttä hallitsivat pitkään saksalaiset varustamot. Vasta itsenäisyyden aikana suomalaiset tulivat tasaveroisiksi kilpailijoiksi. Merenkulkua on syytä painottaa juuri kirkon ulkosuomalaistyön yhteydessä, koska tämä työ alkoi merimieslähetyksen toimintana.

Keskiajalle ulottuvat myös saksalaisten ja suomalaisten kulttuuriyhteydet. Suomen tulo lännen kirkon yhteyteen merkitsi ulkomaisten tieteellisten, ennen kaikkea teologian opiskeluun kohdistuvien, väylien avautumista suomalaisille Keski- ja Etelä-Euroopassa jo 1200-luvulla. Suomalaisten kannalta tärkein oli aluksi Pariisin yliopisto, sitten Prahan ja 1400-luvulta lähtien Leipzigin, Kölnin, Greifswaldin ja etenkin Rostockin yliopistot. Keskiajalla näissä opiskeli kaikkiaan lähes 200 suomalaista, pääosa heistä teologeja, mutta myös juristeja ja humanisteja. Suomalaisella oppikulttuurilla on vankka eurooppalainen, etenkin saksalainen perusta.

Ratkaisevaksi käänneeksi tuli uskonpuhdistus ja sen ulottuminen Suomeen. Reformaation voitto katolisuudesta johtui tietenkin Ruotsin kuninkaaksi tulleen Kustaa Vaasan ratkaisusta. Hallitsijan päätös merkitsi koko valtakunnan siirtymistä Lutherin opin kannalle. Tämä antoi mahdollisuuden myös suomenkielisen kulttuurin nousulle ja kehitykselle. Wittenbergissä Lutherin jalkojen juuressa opiskelleet nuoret teologit näkivät tärkeäksi suomen kielen kehittämisen. Mikael Agricolasta tuli suomalaisen kirjallisuuden isä, ennen kaikkea Uuden testamentin suomentaja. Yleiseen kehitykseen ei tässä yhteydessä enempää puututa. Todettakoon vain, että koko pitkänä Ruotsin vallan aikana suomalaiset eivät hoitaneet yhteyksiään Keski-Eurooppaan ainoastaan Ruotsin välityksellä vaan myös suoraan Itämeren yli. Saksan yliopistot olivat jatkuvasti tärkeitä vaikutteiden antajia; niihin ohjaututtiin mielellään harjoittamaan jatko-opintoja. Toiseen maailmansotaan asti, ja osittain sen jälkeenkin, Saksa oli paitsi teologien myös humanistien, juristien, lääkäreiden, insinöörien ja talouselämän asiantuntijoiden tärkein akateemisen tutkijakoulutuksen maa Suomen ulkopuolella. Vasta viime vuosikymmeninä Yhdysvallat, Englanti, Ranska ja eräät muut maat ovat tulleet erityistieteiden alalla Saksan rinnalle ja ohikin.

Saksan kieli oli toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan asti Suomen kouluissa ylivoimaisesti eniten opiskeltu kieli kotimaisten kielten rinnalla – näin myös Venäjän vallan aikana, jolloin venäjää oli pakko lukea oppikouluissa. Kulttuurimme on vahvasti germaaninen. Ennen kaikkea eettinen perusta on ankkuroitunut luterilaiseen opetukseen. Vastuullisuus, ahkeruus ja lähimmäisyys ovat sen tunnusomaisia piirteitä. Yhteisön velvollisuus ja oikeus on huolehtia kaikista yhteiskunnan jäsenistä. Nämä ovat piirteitä, jotka ovat leimanneet uskonpuhdistuksen omaksuneita maita ja kirkkoja. Siksi saksalainen elämäntapa ei ole suomalaiselle vieras. Todettakoon kuitenkin, että uskonpuhdistus toteutettiin Suomessa toisin kuin Saksassa. Kirkko säilyi meillä itsenäisempänä valtiovaltaan nähden kuin Saksassa. Suomen luterilainen kirkko on ollut tietyllä tavalla pehmeämpi uskonpuhdistuksen kirkko kuin Saksan protestanttiset kirkot.

Yhteydet Saksaan vahvistuivat kummankin maailmansodan aikana. Ensimmäisen maailmansodan myllerryksissä Suomelle tarjoutui tilaisuus julistautua itsenäiseksi valtioksi vaiheessa, jossa Venäjä oli häviöllä ja muuttui keisarivallasta bolshevikkien hallitsemaksi Neuvosto-Venäjäksi. Suomi käytti tätä myös hyväkseen, mutta joutui vielä käymään keuhkokuumeen, joka muuttui kansalaissodaksi. Saksalaisten joukkojen mairinnousu ja osallistuminen Etelä-Suomen vapauttamiseen venäläisten ja

punaisten vallasta koettiin ratkaisevana apuna valkoisen Suomen taholla. Saksaan luotettiin; siitä oli osoituksena myös se, että Suomi julistettiin kuningaskunnaksi ja kuninkaaksi valittiin saksalainen prinssi. Saksan hävittyä sodan tämä ”kuningasseikkailu” päättyi, ja maa julistettiin tasavallaksi. Kaikesta huolimatta suuri osa kansasta säilytti saksalaismielisyytensä, mikä näkyi vielä Hitlerin valtaantumisen jälkeenkin, äärikansallisissa piireissä jopa natsismin ihailuna.

Toisen maailmansodan aikana poliittiset konstellatit johtivat Suomen taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan Saksan rinnalla. Saksalaiset ottivat vastatakseen Pohjois-Suomen alueen sotatoimista, mistä syystä varsinkin siellä oli suurehkoja saksalaisvaruskuntia, suurimmat Rovaniemellä ja Oulussa. Etelä-Suomessakin oli saksalaisia majoitusalueita ja siirtokuljetuksessa olevien joukkojen lisäksi jonkin verran vakituisempaa sotaväkeä. Myös siviiliväestö joutui saksalaisten kanssa tekemisiin. Tätä on käsitelty sekä tutkimuksissa että kaunokirjallisissa teoksissa, näistä mainittakoon Paavo Rintalan teos *Pojat*, joka kuvaa saksalaisten vaikutusta sota-ajan Oulussa. Tilapäisiä seurustelusuhteita syntyi paljon ja niiden seurauksena myös satoja saksalais-suomalaisia lapsia. Kyseisissä oloissa tällainen kanssakäyminen oli ainakin jälkikäteen arvioituna ymmärrettävää, vaikka sitä aikanaan yleisesti paheksuttiin. Jotkut harvat suhteet päättyivät avioliiton solmimiseen ja näin syntyneen perheen muuttoon Saksaan. Vuosien kuluttua jotkut näistä lapsista ovat etsineet saksalaisen isänsä ja pitävät tähän yhteyttä. Myös päinvastaisia tapauksia on, eli isät ovat pitäneet yhteyttä suomalaisiin lapsiinsa. Sota-aika joka tapauksessa tutustutti saksalaisia ja suomalaisia toisiinsa muullakin kuin oppineiston ja kauppiaiden tasolla, joilla yhteydet olivat jo vuosisatoja vanhoja. Sillä saattoi olla merkitystä myöhempään Saksaan muuttoon ja ulkosuomalaisten joukon muodostumiseen.

Vaikka suomalaisia oli Saksassa jonkin verran jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, varsinainen muuttoliike sinne tapahtui 1950-luvun alkupuolen ja 1970-luvun puolivälin välillä. Saksaan muutossa ei motiivina tavallisesti ollut lähteminen työn perään, kuten samanaikaisessa Kanadaan tai Australiaan siirtymisessä. Silti työvoimapolitiittisetkin näkökohdat olivat mukana. Saksaan ei siirrytty yhtä totaalisesti kuin edellä mainittuihin maihin, vaan kysymys oli useimmin lyhytaikaisesta työsuhteesta, opiskelusta, työharjoittelusta tai jopa pelkästä tutustumiskäynnistä. Monille Saksasta tuli kuitenkin pysyvä asuinmaa, useimmissa tapauksissa avioitumisen myötä saksalaisen miehen kanssa. Saksa otti mielellään vastaan hyvin koulutettua, kielitaitoista työvoimaa. Sellaista olivat ennen kaikkea nuoret suomalaiset naiset, jotka olivat arvostettuja sekä työtehtävissään että puolisoina ja perheenemäntinä. Saksan suomalaiset olivat suomalaisista siirtolaisryhmistä nähtävästi korkeimmin koulutettuja. Juuri nämä 1950–1970-luvuilla Saksaan muuttaneet ja sinne jääneet ovat Suomen kirkon ulkosuomalaistyön ydinjoukko. He ovat hyvästä saksan kielen taidostaan ja saksalaiseen yhteiskuntaan sopeutumisestaan huolimatta tahtoneet ylläpitää sekä suomalaista kirkollista perinnettä että muuta identiteettiään ja välittää lapsilleen suomalaista hengen perintöä. Myös suomen kielen vaaliminen oli tärkeää, koska yhteydet Suomeen ja siellä oleviin lähisukulaisiin edellyttivät tavallisesti suomen kielen osaamista.¹

Vaikka kirkon ulkosuomalaistyö alkoi varsinaisesti vasta 1960-luvun lopulla, Suomen Merimieslähetykseura oli oman työalansa rinnalla koonnut jo pitkään Hampurin merimieskodin ja -kirkon yhteyteen myös ympäristössä asuvia saksan suomalaisia.

4.2. Hampurin merimieskirkko ulkosuomalaisten hoitajana

Vuonna 1875 perustettu Suomen Merimieslähetykseuran varsinainen työn kohde olivat suomalaiset merimiehet. Ensimmäinen suomalainen merimiespappi lähetettiin Englantiin Grimsbyn satamakaupunkiin 1880. Sieltä työn painopiste siirtyi pian muualle, Lontooseen ja Hulliin, joissa kummassakin oli merimiespappi. Seuraavat asemat perustettiin Yhdysvaltoihin, itärannikolle New Yorkiin ja länsirannikolle San Franciscoon. Nimenomaan Yhdysvalloissa aloitettiin pian myös siirtolaistyö niin New Yorkissa kuin läntisten osavaltioiden pienehköillä suomalaispaikkakunnilla.

Myös muualla Euroopassa ilmeni kipeä tarve merimieslähetyksen aloittamiseen. Näistä uusista asemista ensimmäinen tuli Hampuriin 1901. Siellä oli jo 1880-luvulla kiinnitetty huomio suomalaisen työn tarpeellisuuteen. Suomalaiset merimiehet olivat tosin löytäneet tiensä ruotsalaiseen merimieskotiin. Kun

¹ Ensimmäinen luku on kirjoitettu useiden erityistutkimusten ja yleisteoksissa esiintyneiden tietojen perusteella.

ruotsalaisille valmistui 1907 tilava uusi kirkko, suomalaiset saivat työtilat sen yhteydestä. Hampurin suomalaiset merimiespapat viihtyivät aluksi virassaan vain lyhyen aikaa, mikä hankaloitti työn järjestämistä. Ensimmäisen maailmansodan aikana Hampurin työ oli maallikkotyöntekijän varassa. Silloin toiminta oli vähäistä, joskin esimerkiksi suomalaiset jääkärit ja sittemmin sotavangit ja internoidut saattoivat käyttää turvapaikkanaan suomalaisen merimieslähetyksen tiloja.

Sodan jälkeen lähetettiin taas pappi elvyttämään Hampurin työtä. Ensimmäisenä lähti sittemmin Lapissa pitkän päivätyön tehnyt Yrjö Lehmusvirta (Aittokallio). Hänen seuraajansa, Saksan asioihin hyvin perehtynyt Johannes Kunila oli Hampurin virassa kymmenen vuotta. Jo 1920 ostettu oma toimitalo saatiin käyttöön vasta viisi vuotta myöhemmin. Tämän merimieskodin ylläpitämiseksi muodostettiin naisten työseura, joka kokosi Hampurin suomalaisia ja saksalaisiakin työn ystäviä. Suomalaiset jumalanpalvelukset alkoivat koota entistä enemmän myös paikallista siirtokuntaa. Kunila vieraili muissakin Pohjois-Saksan satamakaupungeissa ja piti niissä tilaisuuksia suomalaisille merimiehille. Hänen aikanaan alkoivat Berliinissä suomalaiset jumalanpalvelukset, joita hän kävi harvaksen pitämässä. Berliini kasvavana pääkaupunkina veti myös suomalaisia. Suomalainen työpiiri oli siellä hennosti alkaneen kirkollisen työn tukena ja harjoitti myös sosiaalista toimintaa.

Suomen pulavuosien vuoksi ei Hampuriin Kunilan jälkeen lähetetty enää pappia, vaikka Suomen Berliinin lähettiläs Wäinö Wuolijoki ja monet muut arvovaltaiset tahot pitivät työn jatkamista merimiespapat johdolla välttämättömänä. Seuran johtokunta lähetti kaupunkiin maallikkotyöntekijän, mutta kielsi tältä työn ulottamisen Hampurin ulkopuolelle. Hänkin oli Hampurissa vain vuoden. Sen jälkeen merimieskoti jatkoi toimintaansa sen pitkäaikaisen hoitajan Martti Jokipiin johdolla, mutta työ oli muuten tyrehdyksissä lähes tyystin, ennen kaikkea hyvin vähäiseksi hiipuneen laivaliikenteen takia. Se elpyi 1930-luvun lopulla lähinnä siksi, että Antti Wihuri oli avannut uuden Hampurin rahtilaivalinjan. Merimieslähetyksensä uudelleen avaamisesta ei kuitenkaan tullut mitään ennen sodan puhkeamista. Vuoden 1943 pommituksissa asema tuhoutui kokonaan; jäljelle jäi vain suuri kuoppa. Siihen päättyi toistaiseksi merimieslähetyksen toiminta Hampurissa. Hampurin pitkäaikainen merimiespappi Johannes Kunila oli kuollut jo edellisenä vuonna traagisella tavalla: Kunila, joka oli vankilapappina Turussa ja toimi samalla arkkikiipiäpa Kailan ulkomaanasioiden sihteerinä, kuoli inkeriläissyntyisen sotavangin puukottamana sielunhoidollisen keskustelun aikana.

Saksan evankelinen kirkko oli sota-aikana järjestänyt ulkomaalaisille papeille mahdollisuuden opiskella stipendiaattina vuoden Saksassa. Opiskelu oli lähinnä tutustumista Saksan kirkkoon ja tilanteeseen. Kuusi suomalaista oleskeli vuosina 1941–1943 näissä merkeissä Saksassa, useimmat vain muutaman kuukauden. Yksi heistä oli Erkki Kansanaho. Muistelmissaan hän kertoo, että vähäiseksi jääneen tutkimustyön ohella hän piti suomalaisille jumalanpalveluksia Berliinissä, Hampurissa ja Stettinissä, yhteensä ainakin viidesti. Suomalaisia oli Saksassa noinakin vuosina yllättävän paljon. Muun muassa Berliinissä heitä kokoontui jumalanpalvelukseen kolmisensataa. Saksan evankelinen kirkko suorastaan kehotti Kansanahoa tällaiseen toimintaan; ilmeisesti muut viisi stipendiaattia eivät suomalaisia jumalanpalveluksia pitäneet. Merkittävää on, että kaikessa hiljaisuudessa suomalaisia teologeja ohjattiin myös tunnustuskirkon edustajien luo saamaan todellista kuvaa Saksan kirkollisesta ja poliittisesta tilanteesta.²

Tultaessa 1950-luvulle alkoi keskeytyksissä ollut laivaliikenne Hampuriin elpyä. Suomalaiset merimiehet kävivät Ruotsin merimieskirkolla. Syksyllä 1953 Hampuriin tuli talvikaudeksi opiskelemaan pastori Maunu Sinnemäki, joka sittemmin vaikutti paljon kirkon ulkosuomalaistyön eri tehtävissä. Hän järjesti hartaushetkiä ja illanviettoja, joihin kokoontui myös kasvaneen suomalaisen siirtokunnan väkeä. Kesti kuitenkin kolme vuotta ennen kuin Suomen kirkko saattoi lähettää Hampuriin työntekijän. Hän oli metsänhoitaja Olli Auterinen, jolle kristillinen nuorisotyö oli tuttua. Ruotsin kirkko antoi hänelle ja suomalaistyölle täyden tuen. Samoin Deutsch-Finnische Vereinigung Kurt Buckin johdolla tuli työn tukijaksi. Toiminta virisi. Erityinen ilonaihe sen uudelleen alkaminen oli Hampurin suomalaisyhteisölle, jonka piirissä syntyi työn tueksi vilkkaasti toiminut ompeluseura. Nopeasti tajuttiin, että oman toimitilan ja kirkon saaminen oli mitä tärkeintä työn jatkuvuuden takaamiseksi. Kesti kuitenkin vuosia ennen kuin

² Erkki Kansanaho, *Kirkko ja merenkulkijat* 1983, 223–236. Erkki Kansanaho, *Elämän matkakirja Itinerarium vitae* 2001, 44. Erkki Kansanahon haastattelu huhtikuussa 2001.

löydettiin sopiva tontti – aikaisempi pommitetun kirkon tontti oli näet liian pieni –, saatiin rakennuslupa ja päästiin rakentamaan. Aseman hoitajakin vaihtui kahdesti ennen kirkon vihkimistä. Kirkkoherra Allan Store seurasi Auterista 1961 ja pastori Göran Hellberg Storea 1966.

Paikallisella kirkkokomitealla oli suuri osuus asian edistymisessä. Komitean jäsenenä oli sekä saksalaisia että suomalaisia. Sen jälkeen, kun oli löydetty ja saatu tontti sekä sille rakennuslupa, oli turvattava hankkeen rahoitus. Vuoden 1962 budjetissa Suomen valtio antoi 15 miljoonaa markkaa silloista rahaa. Kirkon keskusrahasto antoi omana osuutenaan siitä kolmanneksen ja valtio myöhemmin vielä lisää. Suomen kirkkoissa koottiin kolehti, joka tuotti lähes saman kuin valtion avustus. Merkittävimmäksi tuli kuitenkin Raakel ja Antti Wihurin suurlahjoitus. Suotta eivät Hampurin merimieskirkossa ole esillä heidän rintakuvansa eikä yhtä salia nimetty Raakelin saliksi. Juuri ennen joulua 1966 piispa Erkki Kansanahon suorittama kirkon vihkiminen oli suuri juhla paitsi merimieslähetysseuralle ja merenkulkijoille myös Hampurin ja koko Pohjois-Saksan suomalaisyhteisölle. Kirkon suojissa alkoi vilkas seurakuntatyö, jonka huippuna olivat itsenäisyyspäivän ja joulun jumalanpalvelukset. Merimiespappi kävi usein myös muissa Saksan satamakaupungeissa ja Berliinissä, jonne oli jo syntynyt säännöllisesti toimiva seurakuntapiiri. Siitä kehkeytyi pian ulkosuomalaisseurakunta. Merimiespappia pyydettiin yhä enemmän kirkollisiin toimituksiin. Ennen kaikkea Hampurin merimieskirkko on ollut suosittu vihkikirkko. Hampurin merimieskirkko on ollut pitkään suomalaisista merimieskirkoista toiminnallisesti vilkkain.

Hellbergin jälkeen ovat Hampurin merimiespappeina olleet useita vuosia Heikki Mattila, Antti Lemmetyinen, Sakari Lehmuskallio ja Juha Lassila. Työn rahoitusta on auttanut suuresti se, että paikallinen saksalainen maakirkko antaa suuren osan kirkkonsa suomalaisten jäsenten kirkollisveroista merimieskirkoille. Merimieskirkon merkitys ulkosuomalaisten hoitamisessa on ollut merkittävä, etenkin vaiheessa, jossa Suomen kirkko ei vielä tehnyt Saksassa ulkosuomalaistyötä muuten kuin tilapäisten vierailujen avulla. Työn niveltymistä järjestyneeseen Saksan suomalaiseen seurakuntatyöhön käsitellään toisessa yhteydessä.³

4.3. Kirkon diasporatyö kiinnittää huomion Saksaan

Saksaan suuntautunut muuttoliike lisääntyi hiljalleen ja ulottui vähitellen yhä etelämmäksi. Oli selvää, etteivät Hampurin merimieskirkon resurssit riittäneet suomalaisten kirkolliseen hoitamiseen koko valtakunnan alueella. Kun vielä lyhytaikaisten työharjoittelijoiden määrä kasvoi voimakkaasti, oli ryhdyttävä aktiivisesti toimenpiteisiin. SKSK:n diasporatoimikunnan päähuomio oli Ruotsin siirtolaisissa, jotka tarvitsivatkin kipeästi kirkollista hoitoa. Saksaan menneet eivät olleet edelleenkään kokonaan kielitaidottomia, päinvastoin suurimmalla osalla oli edellytykset halutessaan osallistua saksalaisten seurakuntien toimintaan. Niin tekivät monet niistä, jotka olivat avioituneet saksalaisten kanssa ja ottaneet samassa yhteydessä Saksan kansalaisuuden. Suurin osa kuitenkin säilytti Suomen kansalaisuuden vielä avioliiton solmimisen jälkeen. Jo 1960-luvun alkupuolella alkoikin käydä selväksi, että monet joko tilapäisesti tai pysyvästi Saksaan siirtyneet suomalaiset olivat jäämässä kirkon ulkopuolelle siitä huolimatta, että enin osa muuttaneista oli liittynyt kirkkoon ja maksoi sille veronsa.

Ensimmäinen asiakirjoista näkyvä ehdotus suomalaisen työntekijän saamiseksi Saksaan siirtolaistyöhön on diasporatoimikunnan kokouksessa 19.2.1965 ollut maininta, että ”energiseksi tunnettu neiti Hildegard Lämmerhirdt on sieltä arkkipiispa Martti Simojoelle ja Kirkon nuorisotyön keskukselle lähettämässään kirjeissä esittänyt naispuolisen työntekijän lähettämistä Saksaan sielunhoitotyöhön suomalaisten parissa”. Hildegard Lämmerhirdt oli Westfalenin maakirkon ekumeeninen sihteeri. Hän oli mieltynyt Suomeen ja vieraili täällä usein, muun muassa jo 1954 tutustumassa Suomen kirkkoon piispa Eino Sormusen järjestäessä hänelle ohjelman. Neiti Lämmerhirdtiltä päätettiin pyytää lisäselvityksiä. Kirjeen jäljennös lähetettiin Westfalenin maakirkolle. Neiti Lämmerhirdt ei tyytynyt vain vastaamaan kirjeitse, vaan tuli Suomeen neuvottelemaan asiasta henkilökohtaisesti. Sen neuvottelun aikana ehdotettiin naistyöntekijän, opettajan tai teologin, lähettämistä Bielefeldiin ja palkkaukseen pyydettiin myös Westfalenin maakirkon osuutta. Asiasta ei vielä päästy puusta pitemmälle. Joka tapauksessa aloite oli tehty. Vielä vuoden 1969

³ Kansanaho 1983, 354–361.

toimintakertomuksessa diasporatoimikunnan piti kuitenkin todeta, että Keski-Euroopan työntekijäkysymyksessä ei ole löydetty ratkaisua.⁴

Suomalaisen työntekijän saaminen Keski-Eurooppaan oli ollut kylläkin vireillä jo aiemmin. Aloite ei tosin ollut tullut Saksasta, vaan Sveitsin ja Ranskan suomalaisilta, joiden kirjelmiä käsiteltiin jo 1960-luvun alkuvuosina. Genevessä oli aika ajoin suomalaisia pappeja kirkkojen välisen liittojen palveluksessa. He pitivät pyynnöstä silloin tällöin suomalaisia jumalanpalveluksia Sveitsissä ja muuallakin. Genevessä pisimpään palvelleita olivat sinne 1968 asettuneet Otto Immonen ja Risto Lehtonen, edellinen vuoteen 1982 ja jälkimmäinen vuoteen 1987 saakka. Sveitsin suomalaiset olivat muutenkin aktiivisia. Keväällä 1963 he olivat pyytäneet diasporatoimikunnalta jumalanpalvelusjärjestystä, joka sopisi käyttöön myös siellä, missä joudutaan yhteistyöhön reformoidun kirkon kanssa. Sellaisen laati vt. diasporasihteeri Eino Wilhelms. Laaditussa kaavassa oli vain neljä virttä kuuden sijasta ja vain yksi teksti. Tällaisen diasporatoimikunta hyväksyi 21.5.1963 tilapäiskäyttöön ulkomailla pyytämättä sen enempiä lausuntoja piispainkokoukselta kuin miltään muultakaan elimeltä. Tätä kaavaa ilmeisesti noudatettiin tilapäisesti Saksassakin. Koko ulkosuomalaistyön kannalta tärkeä oli myös Kirkon ulkomaanasiain toimikunnan jo 1963 laatima muistio, joka koski jumalanpalvelusten järjestämisestä ja muita kirkollisia palveluita Suomen ulkomaanedustustoissa.⁵

Ennen kuin Saksan osalta päästiin ratkaisuihin, oli diasporatoimikunta käsitellyt muistiota työn järjestämisestä. Sen taustalla olivat Suomen Kristillisen Ylioppilasliiton pääsihteeri Juhani Simojoki ja yksityiskohtaisen suunnitelman laatinut Mauri Alasaari, joka SKY:n ja diasporatoimikunnan tukemana oli käynyt tutustumassa tilanteeseen Sveitsissä ja Saksassa. Muistioissa oli ehdotus suomalaisen papin lähettämisestä Frankfurt am Mainin seudulle, josta käsin olisi hyvä hoitaa sekä Saksan että Sveitsin suomalaisia. Vuoden 1968 keväällä Alasaari teki vielä laajennetun muistion, joka oli diasporatoimikunnan käsittelyn pohjana. Kokouksessa 2.4.1968 hyväksyttiin periaatteessa papin lähettäminen Keski-Eurooppaan. Sen välitön toteuttaminen ei kuitenkaan ollut mahdollista, koska tarkoitukseen ei ollut määrärahaa eikä diasporatoimikunta muutenkaan halunnut ilman tutkimista ja kokeilua mennä ”syyhyttää saunaan”.⁶

Vuonna 1969 asia eteni arkkipiispa Martti Simojoen otettua sen omakseen. Hän oli käynyt Berliinissä ja tavannut sikäläisiä suomalaisia 17.10. Jo kymmenen päivän kuluttua hänen kirjelmänsä oli diasporatoimikunnan käsiteltävänä. Siinä Simojoki kehotti toimikuntaa tekemään laajennetulle piispainkokoukselle esityksen määrärahan varaamisesta kirkon budjettiin papin palkkaamiseksi Keski-Euroopan suomalaistyötä varten. Simojoki ehdotti papin sijoituspaikaksi Kölniä. Diasporatoimikunta teki kyseisen anomuksen, jossa mainittiin suomalaisten asuvan niin hajallaan, ettei mikään Saksan maakirkoista voinut tässä vaiheessa taloudellisesti tukea hanketta. Sijoituspaikkaan ei vielä otettu kantaa. Toimikunta sai samana syksynä toisenkin raportin Berliinistä, jossa opiskeleva pastori Jaakko Lounela kertoi pitäneensä aluksi kerran kuussa ja sittemmin joka toinen kuukausi suomalaisen jumalanpalveluksen. Jälkimmäinen tiheys oli osoittautunut paremmaksi vaihtoehdoksi. Diasporatoimikunta pyysi Münsterissä opiskelevaa pastori Yrjö Simojokea niin ikään ottamaan huomioon lähiseudun suomalaisten kirkollisen palvelun tarpeet. Näin oli viritetty vapaaehtoista palvelua.⁷

Vuoden 1971 talousarvioon saatiin anottu määräraha, ja välittömästi ryhdyttiin myös toimenpiteisiin. Tehtävään valittiin nuori tamperelaispastori Hannu Honkkila, jonka tehtävänä oli aluksi tutkia työmahdollisuuksia ja -tapoja. Hannu Honkkila matkusti Saksaan maaliskuun alussa ja oli muutaman päivän

⁴ SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirjat 19.2., 10.4. 1965. SKSK:n diasporatoimikunnan kertomus vuodelta 1969. Juhani Simojoen suullinen tiedonanto marraskuussa 2000.

⁵ Kirjeitä SKSK:n diasporatoimikunnalle Ranskasta 1960 ja 1961 (päiväämättömiä) sekä Sveitsistä 2.3., 7.7., 10.9.1962. SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirja 21.5.1963.

⁶ SKY:n mietintö Keski-Euroopan suomalaisen kirkollisen työn järjestämiseksi kesältä 1967 sekä sen laatijan Mauri Alasaaren täydentävä suunnitelma 20.3.1968.

⁷ SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirjat 9.9., 27.10.1969 sekä kertomus vuodelta 1969.

tutustumassa Hampuriin ja sen merimieskirkkoon. Viidentenä maaliskuuta hän oli jo Bonnissa Suomen kaupallisessa edustustossa ja sai sieltä nipun suomalaisten osoitteita. Ne taskussaan hän tuli Kölniin ja ryhtyi etsimään suomalaisia ja asuntoa. Suomalaisia hän löysi näiden kantakapakasta, jossa muuan puoli Saksan suomalaisesta todellisuudesta tuli ilmi. Löytyi myös ystäväperhe, joka majoitti hänet, ja kahden päivän kuluttua pieni kirkko, Jeremia-Haus, jonka pappi myötämielisesti kehotti anomaan kirkkoa suomalaisten jumalanpalveluspaikaksi. Myös yhteys paikalliseen maakirkkoon solmiutui heti ensimmäisen viikon aikana. Huhtikuun 1. päivänä Honkkila saattoi kirjoittaa arkkipiispa Simojoelle ja kertoa ensi vaikutelmistaan sekä siitä, että asutokin perheelle oli löytynyt. Saksan suomalainen ulkosuomalaistyö oli asettunut sijoilleen ja lähtenyt liikkeelle.⁸

4.4. Työ muotoutuu, kiinteytyy ja laajenee

Suomalaistyön kohteena olevasta joukosta ei ole olemassa näiltä ajoilta tarkkoja tilastoja. 1960-luvun alussa maassa asuvia Suomen kansalaisia oli noin 1 300. Saksan kansalaisiksi tulleita suomalaisia oli suunnilleen sama määrä; nimenomaan he jäivät tilastojen ulkopuolelle. Vuosien myötä heidän määränsä kasvoi noin 2 000:een.

Maahan muutto voimistui. Niinpä 1970-luvun alussa maassa oli jo noin 6 000 Suomen kansalaista. Vuonna 1973 se ylitti jo 9 000:n ja 1980-luvun alussa 10 000:n rajan. Suunnilleen sen suuruisena se pysyi toistakymmentä vuotta. 1990-luvun jälkipuoliskolla luku suureni muutamalla tuhannella. Vuosituhannen vaihteessa se oli jo yli 15000. Naisten osuus oli 1960-luvulla noin 80 %. Yhä edelleen se on miesten osuutta selvästi suurempi, lähes 70 %.

Eri osavaltioissa eniten suomalaisia oli alusta saakka Nordrhein-Westfalenin alueella eli juuri siellä, minne ensimmäinen pappi sijoitettiin. Muita osavaltioita, joissa oli paljon suomalaisia, olivat Hessen keskuspaikkanaan Frankfurt am Main, Baden-Württemberg keskuspaikkanaan Stuttgart sekä Baijeri keskuspaikkanaan München. Jonkin verran vähemmän suomalaisia on ollut Niedersachsenissa keskuspaikkanaan Hannover, Schleswig-Holsteinissa keskuspaikkanaan Kiel sekä Berliinissä ja Hampurissa. Alueiden väliset suhteet ovat säilyneet samana, vaikka suomalaisten kokonaismäärä on kasvanut. Läntisten ja eteläisten Saksan osien veto on tosin vuosikymmenten kuluessa osoittautunut hivenen suuremmaksi kuin pohjoisosien.⁹

Ensimmäisellä suomalaisella Saksan siirtolaispapilla oli suuri seurakunta, 6 000–7 000 henkeä alueella, joka ulottui Berliinistä Pariisiin ja Hampurista Pohjois-Italiaan, niin kuin hän ensimmäisen työpäivän muistiinpanoissaan kirjoitti. Berliinissä hän olikin jo kahden viikon kuluttua Saksaan saapumisestaan. Jumalanpalveluksessa oli siellä läsnä 23 henkeä. Kölnin jumalanpalveluksista ensimmäinen oli pääsiäiskirkko, johon tuli 84 henkeä. Arkkipiispa Simojoelle 1.4. lähettämässään kirjeessä Honkkila kertoi tulevaisuudensuunnitelmistaan niin paljon, että hänellä oli sovittu loppuvuodeksi viisi jumalanpalvelusta Kölnissä, neljä Berliinissä ja peräti kahdeksan Hampurissa, jonka merimieskirkossa oli kyllä jumalanpalvelus joka pyhä, mutta oli sovittu, että siirtolaispappi pitää niistä yhden kuukaudessa. Ainakin jälkikäteen ajatellen näinkin suuri keskittyminen Hampuriin tuntuu liialta. Hampurin merimiespappi oli huolehtinut myös joka toinen kuukausi pidetyistä Berliinin jumalanpalveluksista. Nyt hän sai tuntuva apua uudelta papilta. Ehkäpä uusi pappi sai puolestaan alkuvaiheessa tukea jo vakiintuneesta, joskin pääosin merimiehiin kohdistuneesta työstä. Työn suunnitteluvaiheessa diasporatoimikuntaan kuulunut merimieslähetykseuran pääsihteeri olikin ehdottanut Hampuria sijoituspaikaksi ja siirtolaispappia merimieskirkon yhteyteen. Varsin pian kävi selväksi, että laaja alue ei sallinut Hampurin hoitamista ensimmäisten suunnitelmien mukaisesti, vaan se jäi lähes kokonaan merimieskirkon vastuulle.¹⁰

⁸ Hannu Honkkilan päiväkirja 2.3.–1.8.1971 (säilytetään SKTK:n arkistossa Kölnissä). Hannu Honkkilan kirje arkkipiispa Martti Simojoelle 1.4.1971. SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirja 1.12.1970.

⁹ Bericht über die finnischsprachige kirchliche Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland 1973. Saksan suomalaisten määrää koskevia tilastotietoja on ollut SKTK:n vuosikertomuksissa vuosittain.

¹⁰ Hannu Honkkilan kirje arkkipiispa Martti Simojoelle 1.4.1971. SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirja 16.4.1970.

Jo vuoden 1971 aikana Honkkila kävi tapaamassa suomalaisia kaikissa niissä kaupungeissa, joissa suomalaisia oli merkittävä määrä, ja piti useimmissa niistä jumalanpalveluksia. Hän oli myös saanut toimivat suhteet paitsi paikalliseen maakirkkoon myös EKD:n ulkomaanosastoon. Neuvottelut EKD:n taloudellisesta avusta olivat käynnissä. Sen saamista perusteltiin suomalaisten eri maakirkoille maksamalla kirkollisveroilla. Varsin pian eli jo 1973 sieltä saatiinkin taloudellista tukea. Sen määrä oli aluksi 50 000 DM, joka kattoi 2/3 toimintakuluista. Lopusta vastasi Suomen kirkko, joka maksoi myös siirtolaispapin palkan. Myöhemmin, kun Suomen kirkko teki EKD:n kanssa selvän sopimuksen molempia koskevista velvoitteista, suomalaispappien palkat maksettiin Saksan kirkkojen varoista. Siihen pääseminen kesti kuitenkin useita vuosia.¹¹

Kölniin perustettiin jo keväällä 1971 kirkkoraati, jossa oli yhdeksän jäsentä, kuusi miestä ja kolme naista. Lisäksi valittiin viisi työryhmää eri työaloja varten. Jo saman vuoden elokuussa vuokrattiin seurakunnan käyttöön 200 neliömetrin suuruinen kokoushuoneisto Berrenratherstrasse 213:sta. Sitä alettiin kutsua nimellä Berris. Yhä edelleen se on Kölnin suomalaisten kokoontumispaikka. Siellä alkoi vilkas monimuotoinen toiminta, joka poikkesi suuresti suomalaisen seurakuntaelämän muodoista. Olutta juotiin ja sen myynnillä koottiin varoja, pidettiin erilaisia juhlia, tanssiaisia ja kilpailuja, harjoiteltiin ja esitettiin kansantanssijoukkoja jne. Kölnin seurakunnan tanhuajat tulivat koko maassa suomalaisten suosimiksi, ja he saivat esiintymiskutsuja muuallekin. Myös urheilu oli vankasti mukana. Varsinaista hengellistä ohjelmaa ei jumalanpalveluksia lukuun ottamatta juurikaan ollut. Seurakunnan työ muistutti jonkinlaista suomalaisen nuorisoseuran ja saksalaisen kantapöydän yhdistelmää. Alivuokralaisena on toiminut suomalainen sauna, jolla on ollut runsaasti käyttäjiä. Ilmeisesti tämäntyyppinen toiminta menestyi saksalaisessa ympäristössä. Mukaan tulleista koostui myös jumalanpalvelusseurakunta, joka oli kuitenkin pienempi kuin Berriksellä kokoontuva joukko.

Monet suomalaiset toimivat vapaaehtoisina käytännön työssä. Siitä huolimatta Kölnin seurakunnan oli saatava yhteisistä varoista apua sekä huoneiston vuokraan että Berriksen pyörittämiseen, jota varten palkattiin pari vuotta assistentti. Myös Frankfurtin suomalainen seurakunta sai käyttöönsä omat tilat, joissa toimintakin muistutti Kölnin Berristä. ”Alte Gasse” tuli vuosien mittaan Frankfurtin ja sen ympäristön suomalaisille tutuksi kokoontumispaikaksi.

Oma huoneisto teki Kölnissä ja Frankfurtissa mahdolliseksi laajan toiminnan. Samantyyppiseksi, siis varsin avarahenkiseksi, se muovautui pienemmissä puitteissa muuallakin. Yhteistyö Saksalais-suomalaisen yhdistyksen (Deutsche-Finnische Gesellschaft) kanssa oli niin Kölnissä kuin useimmilla muillakin paikkakunnilla saumatonta. Joillakin paikkakunnilla tuli tosin reviiiristiriitoja ja joskus henkien taisteluakin. Siellä, missä seurakunta oli pienekkö, kirkon työ keskittyi lähinnä jumalanpalveluksiin ja sielunhoitoon. Tämä oli tilanne alusta alkaen. Jumalanpalvelukset olivat suomenkielisiä, mutta niihin liitettiin myös saksankielisiä osia. Näin kaksikieliset perheet saattoivat tulla niihin mukaan. Tämä oli varmasti työn tulevaisuuden kannalta viisas ratkaisu.¹²

Koska työ oli alkuvuosina yhden papin toimintaa koko maan alueella, se ei voinut olla hallinnollisesti kovin järjestäytyneitä. Honkkila sai Suomen päästä huomautuksia tietynlaisesta löyhyydestä tilinpidossa ja muussa hallinnossa. Kysymys ei kuitenkaan ollut väärinkäytöksistä. Tilanne parani sen jälkeen, kun Keskukselle otettiin sivutoiminen taloudenhoitaja. Rahapulaa se ei poistanut. Lisäksi rahalähetykset Suomesta viipyivät matkalla usein kohtuuttoman kauan. Oli myös niitä, jotka olisivat halunneet täsmällisempää asioiden hoitamista. Niinpä jo 1972 pääkonsuli Yrjö Väänänen Bonnista lähetti Suomeen ulkoasiainministeriöön raportin, jossa hän kyseli kirkon lähettämän siirtolaispapin toiminnan päämäärää, sisältöä ja toimialuetta. Hän antoi arvoa siirtolaispastorin työlle sinänsä, mutta ihmetteli sitä epämääräisyyttä, jota työssä toistaiseksi oli ollut, sekä edellytti tiukempaa valvontaa ja yhteyttä valtion edustajiin. Väänänen myös toivoi korkean kirkonmiehen tuloa Suomesta tutustumaan tilanteeseen. Diasporatoimikunta ei ottanut kiltisti vastaan näitä

¹¹ SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirja 29.12.1972.

¹² Kölnin ja Frankfurtin kirkkoraatien asiakirjoja vuosilta 1971–1974. Hannu Honkkilan toimintaraportit samoilta vuosilta (SKTK:n arkisto).

pyyhkeitä, vaan näki niissä pääkonsulin pyrkivän valvomaan kirkon työtä, mikä ei voinut tulla kysymykseen. Tämä pikku episodi osoittaa, että tienraivaajan työ ei ollut helppoa. Kieltämättä Hannu Honkkila ei ole tyypiltään ainakaan pikkutarkka hallintomies, vaan ihmisten parissa viihtyvä pappi, josta ei puutu hyvänlaista boheemisuuttakaan. Pääpaino oli ihmissuhteissa, ei hallinnossa.¹³

Alusta pitäen oli kyllä selvää, että työn ympärille tarvitaan tukioorganisaatio. Honkkilalla oli mielessään Ruotsin malli. Siellähän oli vuodesta 1968 toiminut Ruotsin suomenkielisen seurakuntatyön keskus. Tätä vastaava elin oli Saksassakin epävirallisesti jo vuoden 1971 lopulta ja hivenen virallisemmin vuoden 1973 alusta lukien. Tosin mukana oli Kölnin lisäksi käytännössä vain Frankfurtin suomalainen seurakunta sekä periaatteessa myös Berliinin suomalainen seurakunta ja Hampurin merimieskirkko.

Hampurissa oli suomalainen jumalanpalvelus silloin joka pyhä, Kölnissä ja Frankfurtissa kerran kuussa ja Berliinissä joka toinen kuukausi. Lisäksi oli pidetty joitakin jumalanpalveluksia Essenissä, Düsseldorfissa, Stuttgartissa ja Münchenissä. Varsinaisen hengellisen toiminnan osalta vuosi 1973 tuntuu olleen lupaavan alun jälkeen eräänlainen pysähdys. Toimivia seurakuntia ei ollut tullut lisää, ja jumalanpalveluselämä oli useimmissa suomalaiskeskuksissa satunnaista. Sen sijaan suomalaisen jumalanpalveluksen aika oli vakiintunut: jumalanpalvelus alkoi yleensä klo 16 ja kesti tasan tunnin, minkä jälkeen oli kirkkokahvit ja seurusteluhetki.¹⁴

Suomen kirkossa tapahtunut organisaatiomuutos siirsi Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton alaisuudessa toimineen diasporatoimikunnan suoraan kirkon keskushallinnon osaksi vuoden 1974 alusta. Tästä lähtien se oli Kirkon ulkoasiain keskuksen diasporavaliokunta, jonka nimi muuttui 1981 ulkosuomalaistyön valiokunnaksi ja sittemmin eri organisaatiouudistuksissa ulkosuomalaistyön jaostoksi ja neuvottelukunnaksikin. SKSK:n aikana diasporatoimikunta kyllä toimi aktiivisesti; muun muassa sivutoiminen toimikunnan sihteeri Kauko Vääntinen piti sekä kirjeitse että käynnin Saksaan tiivistä ja empaattista yhteyttä. Samoin toimikunnan puheenjohtajan, kirkkoneuvos Ahti Aurasen osuus työn kehittämiseen oli merkittävä. Hän jatkoi vielä neljän vuoden ajan puheenjohtajana uudelleen organisoinnin jälkeen. Ennen kaikkea se, että kirkko sai päätoimisen diasporasihteerin, joksi tuli Ruotsin suomenkielisen seurakuntatyön keskuksen pääsihteeri Jaakko Launikari, tiivistä ja jäntevöitti myös Saksan työn tukemista. Merkittäviä olivat esimerkiksi säännölliset kaikille ulkosuomalaistyöntekijöille lähetetyt kiertokirjeet.

Hyvä esimerkki jäntevöitymisestä on se, että jo toukokuussa 1974 uuden ulkosuomalaistyön valiokunnan puheenjohtaja Ahti Auranen ja diasporasihteeri Jaakko Launikari tulivat Saksaan. Kölnin Berriksellä 25.5.1974 pidetyssä kokouksessa perustettiin virallisesti – oikeastaan jo kolmannen kerran – Suomenkielisen kirkollisen työn keskus, Zentrum der Finnisch-sprachigen Kirchlichen Arbeit. Puheenjohtajana kokouksessa oli kirkkoneuvos Auranen ja pöytäkirjaa piti pastori Honkkila. Kokoukseen oli tullut osanottajia nytkin vain Frankfurtista ja Kölnistä, mutta valittuun johtokuntaan tuli edustusta muualtakin. Sen puheenjohtajaksi valittiin jo epävirallisestikin sellaisena toiminut maisteri Heli Slawyk Kölnistä. Hän toimi tehtävässä useita vuosia. Muuten johtokunnan jäsenet vaihtuivat usein. Sen sijaan jo ensimmäisessä kokouksessa tuli luottamustehtäviin sellaisia henkilöitä, jotka olivat mukana pitkään, kuten esimerkiksi Jussi Savikko ja Tarja Kiljunen. Parin vuoden kuluttua olivat jo mukana mm. Varpu Neumann, Ritva Schröder ja Leo Nieminen.

Keskuksen säännöt kiinnittivät huomiota paitsi suomenkieliseen sielunhoitoon ja kirkollisiin palveluihin myös yhteydenpitoon Suomen kirkkoon ja EKD:hen, muihin Saksan ulkomaalaiskirkkoihin sekä siirtolaistilanteen seuraamiseen. Tärkeänä tehtävänä pidettiin myös suomalaisten liittämistä Saksan kirkon elämään ja jäsenyyteen sekä suomalaisten sosiaalista hoitamista. Toisin sanoen alusta alkaen toteutunut laaja-alaisuus oli myös Keskuksen tunnusomainen piirre.¹⁵

¹³ Kirjeenvaihtoa SKSK:n diasporatoimikunnan sihteerin Kauko Vääntisen ja Hannu Honkkilan välillä 1971–1973. Bonnin kaupallisen edustuston päällikön Yrjö Väänänen kirje UM:n välityksellä SKSK:lle 29.3.1972. SKSK:n vastaus siihen (kopiona Kauko Vääntisen kirjeessä Hannu Honkkilalle 3.5.1972).

¹⁴ Nootissa 9 mainittu Bericht.

¹⁵ SKTK:n perustamiskokouksen pöytäkirja 25.5.1974. SKTK:n säännöt 1974. Jaakko Launikarin kiertokirjeet ulkosuomalaistyöntekijöille 1974–1978.

Vaikka työhön oli varsinaisesti lähetetty ja palkattu yksi pappi, vuosina 1973–1978 oli Münchenissä osatoimisena toinenkin pappi, lähinnä opiskelumielessä Saksassa ollut pastori Jussi Brummer. Hän piti jumalanpalveluksia sekä Münchenissä että Stuttgartissa eri vuosina vaihtelevassa määrin, parhaina vuosina edellisessä noin kerran kuussa ja jälkimmäisessä noin joka toinen kuukausi. Brummer oli muutaman vuoden Keskuksen johtokunnan jäsenenä. Suomen kirkko maksoi joitakin hänen kulujaan, vaikkei ollutkaan virallisesti kutsunut häntä tehtävään. Etelä-Saksaan ei kuitenkaan vielä silloin syntynyt varsinaisia järjestyneitä suomalaisseurakuntia. Brummerin Keskuksen toimintakertomukseen antamat vuosiraportit eivät sisällä sellaisia tilastolukuja, että niiden perusteella voitaisiin tarkasti seurata Etelä-Saksan tilannetta näinä vuosina. Joka tapauksessa Etelä-Saksassa oli mahdollisuus saada palveluja hänen siellä ollessaan.¹⁶ Saksan ulkosuomalaistyön muodostumisvaiheeseen voidaan katsoa kestäneen vuoteen 1975, jolloin Keskuksen pääsihteeri Hannu Honkkila palasi Suomeen, ja hänen tilalleen tuli pastori Risto Marttunen. Vaikka Honkkilan aikana vain harvalle paikkakunnalle oli syntynyt varsinainen seurakunta, oli suomalaistyö alkanut neljän vuoden kuluessa kymmenessä kaupungissa. Yhteydet maakirkkoihin ja EKD:hen oli luotu toimiviksi niin, että suomalaistyön kustannuksista vastasi enimmältä osalta EKD. Myös virallisen EKD:n ja Suomen kirkon välisen sopimuksen valmistelu oli pantu käyntiin. Yhteydet toimivat. Vaikka Honkkilan lähtöön liittyi myös joitakin hämmennyksestä johtuneita seikkoja, jäi saldo hänen toiminnastaan vahvasti positiiviseksi. Hän oli avannut tien, jota pitkin saatettiin kulkea eteenpäin.¹⁷

4.4. Kirkkojenvälinen sopimus luo uusia mahdollisuuksia

Risto Marttunen oli monessa mielessä sopiva ja pystyvä pappi johtamaan Saksan suomalaistyötä. Hän oli toiminut neljä vuotta seurakuntapappina ja oli Saksaan muuttaessaan 29-vuotias. Ennen papiksi valmistumisestaan hän oli opiskellut vuoden Münsterin yliopistossa. Hänen vaimonsa on saksalainen, joten hänen omassa perheessään oli sama tilanne kuin suurimmalla osalla seurakuntalaisia. Rouva Sibylla Marttunen oli opetellut suomen kielen. Risto Marttunen pystyi solmimaan tarvittavia yhteyksiä. Jo Hannu Honkkila oli pitänyt yhteyttä sekä EKD:hen että paikallisiin maakirkkoihin ja EKD:n piirissä toimiviin ulkomaalaispappeihin. Nyt nämä yhteydet yhä vahvistuivat. Marttunen toimi vuodesta 1977 aina toimikautensa loppuun (1990) EKD:n ulkomaalaispappien konferenssin puheenjohtajana. SKTK:n toimenkuvaan kuului kirkollisen kehityksen seuraamisen ohella Saksan ulkomaalaistilanteen seuraaminen. Tässä Marttunen oli aktiivinen. Hänen täsmällisesti laatimissaan vuotuisissa toimintakertomuksissa oli aina katsaus tilanteen kehitykseen sekä tietenkin Saksan suomalaisten tilanteeseen.

Risto Marttusella on hallinnollista kykyä ja taitoa. SKTK:n toiminta kiinteytyi, vuosikertomukset olivat paitsi täsmällisiä myös erinomaisesti tilannetta kartoittavia. Seurakuntien järjestäytyminen toteutui varsin nopeasti. Niinpä jo 1976, eli Marttusen ensimmäisenä kokonaisena työvuonna, oli kuusi seurakuntaa järjestäytynyt ja valinnut kirkkoraadin johtamaan työtä. Näitä olivat Frankfurtin ja Kölnin lisäksi Berliini, Bielefeld, Düsseldorf ja Hannover. Etelä-Saksassa Münchenissä ja Stuttgartissa pidettiin jumalanpalveluksia harvakkosti, mutta kuitenkin säännöllisesti. Uutena työn tukipisteenä oli Münster, jossa pidettiin 1976 kolme jumalanpalvelusta.¹⁸

Ratkaiseva työn kehittämisen kannalta oli sopimus, jota EKD:n ja Suomen kirkon välille oli suunniteltu jo useita vuosia. Se voitiin allekirjoittaa 20.5.1977 Frankfurtissa, jossa EKD:n keskusvirasto sijaitsi. Arkkipiispa Martti Simojoki oli saapunut sitä varten EKD:n ja SKTK:n vieraaksi. Sopimuksen allekirjoittivat Suomen kirkon puolelta arkkipiispa Simojoen lisäksi diasporavaliokunnan puheenjohtaja, kirkkoneuvos Ahti Auranen ja SKTK:n puheenjohtaja, maisteri Heli Slawyk. Saksalaisina allekirjoittajina olivat EKD:n neuvoston puheenjohtaja, piispa Helmut Class, EKD:n Kirchenkanzlein presidentti Walter

¹⁶ SKSK:n diasporatoimikunnan pöytäkirja 5.3.1973. SKTK:n johtokunnan pöytäkirjat 1974–1977, erityisesti 15.12.1977. Jaakko Launikarin kirje Jussi Brummerille 2.9.1977.

¹⁷ SKTK:n johtokunnan pöytäkirja 1.2.1975. Kirkkoneuvos Matti Halttusen selvitys 19.9.1975.

¹⁸ SKTK:n vuosikertomukset 1975, 1976.

Hammer ja EKD:n Kirchliches Aussenamtin presidentti Heinz-Joachim Held. Simojoella oli matkallaan monia kontakteja Saksan kirkkoihin. Hän myös osallistui EKD:n ulkomaalaispappien kokoukseen, saarnasi suomalaisessa jumalanpalveluksessa Kölnissä ja oli mukana muissakin suomalaisten tilaisuuksissa.

Sopimus koski Saksan suomalaistyötä; myöhemmin uusitussa versiossa mainitaan myös Suomen kirkon velvollisuudet Suomessa olevien, evankelisiin kirkkoihin kuuluvien saksalaisten sielunhoidosta, jolla on jo pitkät perinteet. Sopimuksen kestoajaksi sovittiin kuusi vuotta. Tämän jälkeen se jatkuu uuden kuuden vuoden kauden, ellei jompikumpi osapuolista sano sitä irti yhtä vuotta ennen kauden umpeutumista. Tosin sopimusosapuolet ovat kokoontuneet tarkastelemaan suomalaistyön kehitystä ja kysymyksiä virallisestikin useammin kuin joka kuudes vuosi. Toisin sanoen sopimus aktivoi kirkkojen johtajia kiinnittämään huomiota ulkosuomalaistyöhön.

Sopimuksen pääkohdat olivat seuraavat: 1. Molemmat kirkot tunnustavat vastuunsa suomalaisten sielunhoidosta Saksassa. 2. Suomalaiset kuuluvat pääsääntöisesti asuinpaikkansa evankeliseen kirkkoon ja seurakuntaan. 3. Saksan kirkko (EKD) huolehtii siitä, että suomalaisille tarjotaan äidinkielistä kirkollisia palveluja. 4. SKTK hoitaa yhteyksiä kumpaankin kirkkoon ja johtaa seurakuntatyötä. 5. Suomen kirkko lähettää tarpeellisen määrän pappeja Saksaan tätä työtä varten. 6. Suomalaisilla on oikeus kuulua saksalaisten seurakuntien luottamuselimiin. 7. Suomalaisten seurakuntatyöntekijöiden palkkauksen maksaminen pyritään siirtämään Saksan maakirkoille. Virkasuhde Suomen kirkkoon kuitenkin säilyy.

Kun EKD ja paikalliset maakirkot olivat siihen asti vain antaneet taloudellista apua papin palkkaamiseen, ne tunnustivat nyt olevansa velvollisia koko palkan maksamiseen. Neuvotteluissa, joita sopimuksenteon yhteydessä käytiin, todettiin suomalaistyöntekijöitä tarvittavan enemmän. Suomen kirkko esitti tässä yhteydessä, että Kölnin viran lisäksi tarvitaan kokoaikainen pappi Pohjois-Saksaa varten Hannoveriin ja Etelä-Saksaa varten Müncheniin. Frankfurtiin toivottiin diakoniaa tai nuorisotyöntekijää. Näihin asioihin EKD lupasi palata jo seuraavan vuoden aikana. Ensimmäinen vastaus esitettyihin toivomuksiin oli, että Reininmaan maakirkko perusti Kölnin seurakuntien kanssa lokakuun 1977 alusta suomalaisen papinviran, johon kutsuttiin SKTK:n pääsihteeri Risto Marttunen. Viranhaltija säilytti myös tehtävänsä SKTK:ssa. Hänet nimitettiin maakirkossa "Verbandspfarrerin" virkaan Kölnissä ja sijoitettiin Klettenbergin evankelisen seurakunnan presbyteriumin jäseneksi. Näin uusi malli oli toteutunut sopimuksen hengen ja kirjaimenkin mukaisesti. Periaatteellinen päätös Reininmaan maakirkossa oli tehty jo edellisenä vuonna eli ennen sopimuksen virallista allekirjoittamista.¹⁹

Vuoden 1978 aikana käytiin tiiviisti neuvotteluja ehdotettujen virkojen perustamiseksi. Näitten tuloksena Baijerin maakirkko päätti perustaa vuoden 1979 alusta lähtien kolmen vuoden ajaksi kokotoimisen suomenkielisen papinviran, kuitenkin siten, että maakirkko maksoi aluksi palkasta vain puolet toisen puolen jäädessä EKD:n ja SKTK:n maksettavaksi. Tilanteen vakiinnuttua Baijerin maakirkko suoritti koko palkan; lisäksi Württembergin ja Badenin maakirkot osallistuivat muihin viran ja suomalaisseurakuntien kustannuksiin. Pohjois-Saksan papinviran osalta Hannoverin maakirkko teki ehdotuksen muille suomalaispapille suunnitellun alueen maakirkoille, että ne osallistuisivat palkkauskustannuksiin sen määrän mukaisesti kuin niiden alueilla on suomalaisia. Niiden vastaukset olivat yhtä lukuun ottamatta periaatteellisesti myönteisiä. Viran perustaminen ja täyttäminen tapahtui 1979 ja Hannoveriin sijoitettu pappi saattoi alkaa työnsä helmikuun alusta 1980.²⁰

Kolmas sopimuksen solmimisen yhteydessä esitetty suomalaisten toivomus koski diakoniaa tai nuorisotyöntekijää Frankfurtiin. Varsin pian kuitenkin todettiin, että tässäkin tapauksessa olisi pappi monipuolisempi työntekijä. Ratkaisuksi tuli monien neuvottelujen pohjalta suomalaispapin sijoittaminen puolittain saksalaiseen seurakuntaan, puolittain suomalaistyöhön. Halukkaaksi saksalaisseurakunnaksi tällaiseen järjestelyyn ilmoittautui Königstädtenin seurakunta Rüsselsheimissa, vajaa parinkymmentä

¹⁹ Suomen kirkon ja EKD:n neuvottelun pöytäkirja 20.5.1977. Vereinbarung zwischen der Evangelisch-Lutherischen Kirche Finnlands und der Evangelischen Kirche in Deutschland 1977 (SKTK:n arkisto).

²⁰ Kirjeenvaihtoa vuosina 1975–1978 Baijerin papinviran perustamisesta EKD:n, KUT:n ja SKTK:n välillä, erityisesti DVK:n kirje SKTK:lle 4.1.1977 (KUK:n ja SKTK:n arkisto). SKTK:n johtokunnan pöytäkirja 19.6.1978. SKTK:n vuosikertomukset 1977, 4–5; 1978, 5–6.

kilometriä Frankfurtin keskustasta lounaaseen. Tämä järjestely toteutui vuoden 1982 alussa ja jatkui 30.9.1992 asti, jolloin virka muuttui kokonaan suomalaistyöhön keskittyväksi.

EKD ja Saksan maakirkot ovat kiitettävästi noudattaneet vuoden 1977 sopimuksessa mainittuja periaatteita ja silloin esitettyjä toivomuksia. Kun ulkosuomalaistyötä johtavan elimen pitkäaikaisena puheenjohtajana (1978–1997 eli 20 vuoden ajan) jouduin monet kerrat neuvottelemaan konsultaatioissa ja muissa yhteyksistä Saksan kirkkojen edustajien kanssa suomalaistyöstä Saksassa, saatoin todeta heidän vilpittömän hyvän tahtonsa yrittää täyttää esitetyt toiveet ja ilmenneet tarpeet. Saksalaisten kanssa on ollut hyvä konsultoida sen vuoksi, että he ovat asiallisia neuvottelijoita ja myös toteuttavat sen, mitä ovat luvanneet. Näin oli suomalaistyö saanut muutaman vuoden kuluessa sopimuksen solmimisen jälkeen kolme uutta pappia, joista yksi tosin vain puoliksi suomalaistyöhön kiinnitettynä. Mainittakoon jo tässä yhteydessä, että Saksojen yhdistymisen jälkeen on vuodesta 1998 kokotoiminen suomalaispappi Berliinissä itäisen Saksan kuuden maakirkon alueella asuvia suomalaisia varten.

Lisäksi Hampurin merimieskirkko ja sen merimiespappi ajoittain kaksikin pappia oli kiinteästi samassa työssä mukana. Tilannetta voitiin pitää varsin tyydyttävänä. Etelä-Saksan papin virkaan tuli vuoden 1979 alusta tamperelainen pastori Esa Eerola. Vuotta myöhemmin aloitti Hannoverin pappina kuopiolainen Reijo Virolainen ja vuoden 1982 alussa lahtelainen Kai Henttonen Hessenissä suomalaistyön osuuden keskittyessä siellä Frankfurtiin.²¹

4.5. Suomalaistyön kasvu 1980-luvulla

Työntekijämäärän lisääntyminen näkyi sekä seurakuntien perustamisena että toiminnan kasvuna. Vaikka suomalaiset seurakunnat eivät olleet juridisessa mielessä seurakuntia vaan virallisen rekisterin ulkopuolella olevia yhdistyksiä, ne olivat kuitenkin säännöllisen seurakuntatoiminnan ylläpitäjiä. Ennen kaikkea seurakunnan vuosikokouksessa valittu kirkkoraati oli asioiden hoidon kannalta tärkeä elin. Näin järjestäytyneiden seurakuntien määrä oli vuoden 1980 lopulla kymmenen eli aikaisemmin mainitun kuuden seurakunnan lisäksi oli Etelä-Saksan alueelle perustettu neljä suomalaisseurakuntaa: München, Nürnberg, Rhein-Neckar (Mannheim) ja Stuttgart. Seuraavana vuonna järjestäytyivät samalla papin toimialueella vielä Freiburgin ja Karlsruhen suomalaiset seurakunnat sekä Pohjois-Saksan alueella Schleswig-Holsteinin suomalainen seurakunta, joka seuraavana vuonna jakautui itsenäisiin Kielin ja Lyypekin seurakuntiin. Vuonna 1983 seurakunta perustettiin vielä Keski-Saksan alueen Münsteriin ja 1986 Ruhrin alueelle keskuspaikkanaan Bochum. Näin seurakuntaverkosto oli luotu, ja sellaisena se on säilynyt näihin asti.

Tähän joukkoon on 1990-luvulla tullut vain – eräänlaisena Hampurin merimieskirkon etäispäätteenä – Bremen ja uuden vuosituhannen puolella entisen Itä-Saksan koillisosaan (Pommeriin) Greifswaldin suomalainen seurakunta. Mikäli suomalaisten sijoittuminen itäalueelle vilkastuu, Leipzigin ja Dresdenin alueet tarvitsevat vielä omat suomalaisen kirkollisen työn toimipisteensä. Niiden kaltaisia ”saarnapaikkoja” on ollut eri puolilla Saksaa suomalaistyön alusta asti. Jotkut niistä ovat kehittyneet sittemmin seurakunniksi. Vuonna 1980 oli kerran pari vuodessa jumalanpalvelus viidellä, 1985 jo kahdellatoista ja 1989 peräti 21 paikkakunnalla.

Seurakuntiin rekisteröityjen määrä on kasvanut koko ajan. Yksittäisten seurakuntien jäsenluku on saattanut tosin vaihdella, välillä vähentyäkin. Vuoden 1980 lopulla kymmenessä seurakunnassa oli yhteensä 3 391 jäsentä. Seuraavana vuonna heitä oli jo 4409. Voimakas kasvu jatkui vuoteen 1986, jolloin jäseniä oli 6219. Sen jälkeen kasvu hiljeni, ja kokonaismäärä oli vuosikymmenen lopussa 6 550.

Seurakunnista suurimmat olivat alusta pitäen Frankfurt ja Köln. Niissä kummassakin oli 1980-luvulle tultaessa yli 700 jäsentä. Berliinissä, Düsseldorfissa, Hannoverissa, Münchenissä ja Stuttgartissa oli jäseniä silloin noin 300 kussakin, Bielefeldissä, Nürnbergissä ja Mannheimissa kussakin yli 100. Vuosikymmenen lopussa oli sekä Frankfurtissa että Kölnissä runsaat tuhat jäsentä. Suurehkoja olivat München (700), Hannover (651) ja Berliini (560) sekä Düsseldorf (440) ja Stuttgart (345 jäsentä). Yli 200 henkeä oli

²¹ DVK:n (tai vast.) pöytäkirjat 19.5.1978, 25.10.1979, 18.2.1982, 19.5.1983, 21.5.1984, 8.10.1987, 4.5.1989. SKTK:n johtokunnan pöytäkirjat 19.6.1978, 5.2.1981. Katso myös SKTK:n vuosikertomukset (nimi 1970-luvun loppuun toimintakertomus) 1977–1982.

rekisteröitynyt niiden lisäksi Bielefeldin, Freiburgin, Kielin, Nürnbergin ja Mannheimin ja lähes 200 Karlsruhen seurakuntaan. Pienimmät seurakunnat olivat noin sadan jäsenen seurakunnat Bochumissa, Lyypekissä ja Münsterissä. Vuosikymmenen alussa olleista seurakunnista kaikki olivat kasvaneet; Mannheimissa, Münchenissä ja Nürnbergissä jäsenmäärä oli kymmenessä vuodessa yli kaksinkertaistunut. Jo jäsenmääränkin kehityksestä päätellen on siis asiallista puhua 1980-luvusta suomalaisen kirkollisen työn kasvun aikana.

Vaikka suomalaisten seurakuntien toiminta oli varsin monipuolista, kirkkojen päätehtävä on luonnollisesti koota ihmisiä sanan ja sakramenttien ympärille. Tärkein toimintamuoto jokaisessa seurakunnassa oli ja on jumalanpalvelus. Koska jumalanpalveluspaikkoja oli pappia kohti useita ja välimatkat olivat pitkät, ei missään muualla kuin Hampurin merimieskirkossa, jossa oli paikalla pappi tai välillä kaksikin, pidetty joka eikä joka toinenkaan pyhä jumalanpalvelusta. Alusta alkaen suurissa seurakunnissa oli jumalanpalvelus kerran kuussa ja pienissä joka toinen kuukausi. Niillä paikkakunnilla, joilla oli riittävä suomalaisväestö, mutta ei järjestäytyneitä seurakuntia, jumalanpalvelus oli muutaman kerran tai jopa vain kerran vuodessa. Siitä huolimatta jumalanpalvelus tuli pappia kohti käytännöllisesti katsoen joka viikko. Pappien määrän lisääntyessä kolmeen myös jumalanpalvelusten määrä kolminkertaistui: kun vuonna 1976 yhden siirtolaispappin aikaan pidettiin 44 jumalanpalvelusta, oli niiden määrä lisääntynyt vuoteen 1981 niin, että kolme pappia piti niitä yhteensä jo 129. Kävijöiden määrä lisääntyi samana aikana 2752 henkilöstä 6355:een. Vuonna 1976 jumalanpalvelus oli joka kuukautinen Frankfurtissa, Hannoverissa, Kölnissä, Münchenissä ja Stuttgartissa. Kaikkiaan jumalanpalveluspaikkakuntia oli sinä vuonna 26.²²

Jumalanpalvelustilanne ei vuosien myötä juurikaan muuttunut. Vuonna 1985, jolloin kolmen päätoimisen papin lisäksi suomalaistyössä oli ollut puoliksi Frankfurtin pappi, oli pidettyjen jumalanpalvelusten määrä hivenen vähentynyt (kaikkiaan 118 jumalanpalvelusta), kun taas niihin osallistuneiden määrä oli kasvanut (8848 henkeä). Kokoonmistiheyskin oli eri paikkakunnilla suunnilleen sama kuin neljä vuotta aikaisemmin. Vain Hannoverissa oli tahti harventunut niin, että vakiintuneeksi käytännöksi oli tullut jumalanpalvelukseen kokoontuminen noin joka toinen kuukausi. Jumalanpalveluspaikkakuntia oli tuolloin 28. Neljä vuotta myöhemmin niitä oli 33. Silloin oli pidetty kaikkiaan 139 jumalanpalvelusta. Kävijöiden kokonaismäärä oli kuitenkin jonkin verran vähentynyt ja oli nyt 8551 henkeä. Näihin lukuihin on kuitenkin lisättävä Hampurin merimieskirkon jokapyhäiset jumalanpalvelukset, joissa suurin osa osallistujista oli paikallisia suomalaisia ja turisteja. Vuosittain Hampurin jumalanpalvelusten osanottajamäärä vaihteli 1500:n ja 2500:n välillä ilman, että selvää kehityssuuntaa olisi nähtävissä. Lisäksi merimieskirkko huolehti monina vuosina myös muutamasta Bremenin jumalanpalveluksesta. Myöhemmin Bremen liitettiin Pohjois-Saksan papin vastuualueeseen ja sinne perustettiin seurakunta, joka tosin oli pienimpiä. Kaiken kaikkiaan ulkosuomalaistyön jumalanpalvelukset tavoittivat tuhansia Saksan suomalaisia joka vuosi, ja kokonaiskävijämäärä oli 1980-luvun lopulla selvästi yli 10000 henkeä.

Suomen kirkossa ehtoollisella käynti lisääntyi merkittävästi juuri 1980-luvulla, jolloin ehtoollisjumalanpalveluksia lisättiin huomattavasti; suuressa osassa seurakuntia niitä oli joka pyhä. Alettiin jopa katsoa, että jumalanpalvelus ilman ehtoollista on jonkinlainen tynkäjumalanpalvelus. Tämä ehtoollisen uusi painotus ei vielä 1980-luvulla saanut sijaa Saksan suomalaisseurakunnissa, ilmeisesti senkään vuoksi, että Saksan kirkkoon tämä ns. ehtoollisherätys ei ollut levinnyt. Vanhaan tapaan ehtoollista vietettiin vain silloin tällöin, useimmissa seurakunnissa kerran pari vuodessa. Myös vuosittain ehtoollisella käyneiden määrä oli Saksan suomalaisseurakunnissa varsin vaatimaton. Ehtoollisjumalanpalveluksissa läheskään kaikki eivät tulleet ehtoolliselle. Tämäkin oli sekä vanhan suomalaisen että keskieurooppalaisen tavan mukaista. Jumalanpalveluksen tavallisesti muoto oli ns. sanajumalanpalvelus.²³

Saksan ulkosuomalaispapeilla oli melkoinen määrä kirkollisia toimituksia. Eniten oli kasteita. Kymmenen vuoden kuluessa he kastivat yli 500 lasta. Kasteet jakautuivat melko tasaisesti eri alueiden papeille. Avioliittoon vihkimisiä oli vastaavana aikana lähes sata. Hautaan siunaamisia oli noin 30. Kirkolliset

²² SKTK:n vuosikertomukset 1976–1989 sisältävät seurakuntien raportit ja tilastot, joita käytetty pohjana.

²³ Tilasto koottu SKTK:n vuosikertomuksista 1980-luvulla eri alueiden raporteista, esimerkiksi vuonna 1980, s. 22, 28, 35.

toimitukset muodostivat 1980-luvulla ja muodostavat yhä tärkeän osan ulkosuomalaispappien työtä. Niihin kuului myös konfirmaatio ja sitä edeltänyt rippikoulu, joka aluksi pidettiin vain yksittäisissä tapauksissa ja useimmin jo aikuisille, sittemmin myös suomalaisille nuorisoryhmille alueittain. Saksalais-suomalaisissa perheissä nuoret kävivät usein sen saksalaisen seurakunnan rippikoulun, jonka jäseniä olivat. Suomessa suosituksi tullut leiririppikoulu herätti heissä kiinnostusta. Vuonna 1983 pastori Kai Henttosen järjesti Suomessa lähellä Lahtea ensimmäinen saksalais-suomalainen rippikoululeirin. Siihen osallistui sekä suomalaisia että saksalaisia nuoria; jälkimmäisistä osa juuri saksansuomalaisista perheistä. Leiri koettiin niin myönteisenä, että tällaisesta rippikoulumuodosta tuli perinne. Suomessa on sen jälkeen järjestetty vuosittain jopa kolme leiriä, joiden konfirmaatio on tapahtunut Suomessa ja joita Suomen kirkko on tukenut taloudellisesti. Leirit ovat olleet erinomaisia tilaisuuksia paitsi kristinopin oppimiseen myös kulttuurivaihtoon ja kielenoppimiseen. Ne ovat vahvistaneet saksansuomalaisten nuorten suomalaista perinnettä ja identiteettiä. Niiden ongelmana oli aluksi yhteyden luominen saksalaiseen kotiseurakuntaan, mutta niissäkin ymmärrettiin edut haittoja suuremmiksi. Joissakin seurakunnissa kokoontui rippikoulun käyneiden nuorten ryhmiä. Esimerkiksi Berliinissä oli 1980-luvun puolivälissä tällainen noin 20 hengen nuorisoryhmä.

Säännöllinen pyhäkoulutoiminta virisi joissakin suomalaisissa seurakunnissa. Useissa niistä pyhäkoulua pidettiin vain samoin pyhinä kuin jumalanpalvelus, joissakin harvoissa seurakunnissa useammin. Tarkkoja tilastoja pidetyistä pyhäkouluista ja niihin osallistuneista ei ole. Vuonna 1985 oli pyhäkoulua pidetty ainakin Bielefeldissä, Kielissä, Kölnissä, Münsterissä, Frankfurtissa, Mannheimissa, Münchenissä ja Stuttgartissa. Frankfurtissa oli järjestetty pyhäkoulunopettajien koulutuspäivät, joille tuli osanottajia koko Saksan alueelta. Vuosikymmenen loppuun mennessä pyhäkoulu toimi myös Hannoverissa, Lyypekickä, Düsseldorfissa ja Freiburgissa. Pyhäkoulun lisäksi toimivat suomalaisen seurakuntatyön yhteydessä Suomen valtion tukemat ja SKTK:n hallinnoimat kielikoulut, joista kerrotaan lähemmin toisessa yhteydessä. Seurakunnilla on ollut niihin paikoin hyvinkin kiinteä toiminnallinen yhteys.

Eri seurakunnilla oli monenlaista toimintaa. Niissä seurakunnissa, joilla oli käytössään toimitilat (Frankfurt, Köln sekä vuodesta 1985 Berliini) oli monia viikoittaisia kokoontumisia. Useimmissa seurakunnissa erilaiset työ- ja harrastuspiirit kokoontuivat kodeissa. Monissa seurakunnissa osallistuttiin suomalaisten joulumyyjäisiin, joilla koottiin varoja sekä suomalaistyön tukemiseen omalla paikkakunnalla ja Saksassa että lähetykselle ja diakoniale. Merkittävää oli myös muutamien seurakuntien musiikkiharrastus ja kuorotoiminta. Pisimpään kuoro on ollut Stuttgartin seurakunnalla, mutta myös Bielefeldissä, Hannoverissa ja Münchenissä oli seurakunnan kuoro. Saksassa työskentelevät musiikin ammattilaiset, ennen kaikkea monet oopperalaulajat, ovat antaneet auliisti apuaan muun muassa jumalanpalvelusten urkureina ja kantoreina. Monien nimien joukosta mainittakoon vuosikaudet seurakuntia vapaaehtoisesti palvelleet oopperalaulajat Walton Grönroos, Jaakko Kortekangas, Hannu Niemelä, Heikki Orama, Jorma Silvasti ja Markku Tervo.²⁴

Suomalaispapit olivat tavallisesti Saksassa vain yhden, joko kolmi- tai nelivuotisen työkauden. Papin valintaprosessi vakiintui käytännöksi, jossa olivat mukana Suomen kirkon ulkomaanasiain neuvosto ja sen diasporavaliokunta, SKTK, paikalliset kirkkoraadit sekä asianomaiset maakirkot, joiden käsissä lopullinen nimittäminen oli. Hakijoiden seulonnan ja soveltuvuustutkinnan suoritti diasporavaliokunta, joka myös julisti virat avoimiksi. Yleensä Saksan virkoihin oli useita hakijoita. Esimerkiksi Hannoverin virkaan oli 1979 neljä erittäin pätevää ja sopivaa hakijaa, heidän joukossaan sittemmin upean taiteellisen uran oopperalaulajana tehnyt Esa Ruuttunen. Valituksi tulleen Reijo Virolaisen kolmivuotisen työkauden jälkeen 1983 virkaan tuli Sakari Enrold.

Välillä oli epätietoisuutta, voidaanko Hannoverin virka täyttää, koska paikallisten maakirkkojen taloudellinen tilanne oli hyvin vaikea. Kriisi kuitenkin sivuutettiin, ja suomalaiset saivat pitää pappinsa. Neljä vuotta myöhemmin, Enroldin jälkeen virkaan tuli Markku Kotila, joka väitteli 1988 tohtoriksi. Etelä-Saksan papiksi tuli 1982 Esa Eerolan jälkeen Elias Muilu. Häntä seurasi 1985 Pertti Mäki sekä 1989 Jari

²⁴ Tiedot koottu kuten edellisessä nootissa on osoitettu ja ulotettu osittain 1990-luvun loppuun asti.

Suvila. Hessenin puolittaisessa suomalaispapin virassa oli Kai Henttosen kaksivuotiskauden jälkeen Pentti Miettinen vuosina 1984–1988. Häntä seurasi nelivuotiskauden Kalle Elonheimo.²⁵

Sopimuksessa, joka oli tehty 1977 EKD:n ja Suomen kirkon välillä, oli Saksassa olevan suomalaispapin kokonaispalveluaika rajoitettu enintään 12 vuodeksi. Tämä rajoitus koskee Suomen muissakin maissa olevia siirtolaispappeja. Kun Keski-Saksan papin ja samalla sivutoimisen SKTK:n pääsihteerin Risto Marttusen kohdalla oli 1989 kulunut 12 vuotta siitä, kun hän astui Reininmaan maakirkon palkkaamana suomalaispapin virkaan, Marttunen olisi halunnut jatkaa virassa ja yritti löytää sen mahdollistamiseksi erilaisia vaihtoehtoja, ennen kaikkea pääsihteerin viran kokoaikaistamisen. Suomen kirkolla ei ollut siihen mahdollisuuksia sen enempää kirkkohallituksen kuin kirkolliskokouksenkaan mielestä. EKD piti tiukasti kiinni siitä, että sopimusta on noudatettava. Erinomaisesti virkaansa hoitanut Marttunen joutui näin etsiytymään Saksassa muuhun papinvirkaan. Tilanne aiheutti joissakin seurakunnissa hämmennystä. Sen selvittämiseksi tarvittiin muun muassa diasporavaliokunnan puheenjohtajan ja pääsihteerin vierailu näissä seurakunnissa juuri samoina päivinä, kun Berliinin muuri sortui. Marttunen valitti asiasta Suomessa korkeimpaan hallinto-oikeuteen, joka kuitenkin hylkäsi valituksen. Keski-Saksan papinvirkaan ja SKTK:n pääsihteeriksi valittiin Pohjois-Saksan pappi Markku Kotila.²⁶

4.7. Kirkon ulkosuomalaistyö yhdistyneessä Saksassa

1990-luvulle tultaessa oli kirkon ulkosuomalaistyö vakiintunut. Berliinin muurin sortuminen ja Saksan yhdistyminen ei vaikuttanut siihen muuten kuin Berliinin aseman vahvistumisena ja jälleenrakennustyön voimakkaana kasvuna entisen Itä-Saksan alueella. Jälleenrakentamiseen on osallistunut myös suomalaisia yrityksiä ja työntekijöitä, joskaan ei siinä määrin kuin etukäteen odotettiin. Enimmillään itäisissä osavaltioissa asui 1990-luvulla Suomen kansalaisia vuonna 1995, mutta silloinkin vain noin 750 henkeä. Vuosikymmenen loppuun mennessä luku väheni alle 500:n. Sitä vastoin uudelleen pääkaupungiksi nimetyn Berliinin suomalaisväestö lisääntyi vuosikymmenen kuluessa runsaasta 500:sta yli 1 300:aan. Suunta jatkuu samanlaisena. Vaikka Berliininkin suomalaisten keskuudessa oli enemmän naisia (60 %) kuin miehiä, se oli suomalaiskeskuksista miesvaltaisin. Suomalaisväestö kasvoi koko yhdistyneessä Saksassa. Suomen kansalaisten lukumäärä lisääntyi 1990-luvulla 56 % eli vajaasta 10 000:sta yli 15 000:een. Kun mukaan otetaan Saksan kansalaisuuden ottaneet suomalaiset ja heidän perheenjäsenensä, on suomalaistyön kohteena uudelle vuosituuhannelle siirryttäessä yli 30 000 henkeä.

Suomalaisseurakuntia oli 1990-luvun alussa 16 ja niissä jäseniä yli 6 500. Luku kasvoi vuosikymmenen loppuun mennessä 9000:een. Kasvua oli 38 %. Seurakuntien luku oli lisääntynyt yhdellä eli 17:ään. Seurakuntien määrä on siis vakiintunut. Jo aikaisemmin on viitattu itäisten valtioiden alueella mahdollisesti perustettaviin uusiin seurakuntiin, mutta suurta voimanlisää ei niistä ole odotettavissa ainakaan lähivuosina. 1990-luvun puolivälissä jäsenmäärä laski alle 7 000:n, mutta nousi sitten nopeasti. Oliko syynä todellinen lasku vai jäsenrekisterin tarkistaminen, on aiheellinen kysymys. Lasku oli näet havaittavissa erityisesti suurissa seurakunnissa, mikä viittaa jälkimmäiseen vaihtoehtoon. Niissä jäsenmäärä tosin pian nousi, osittain vuonna 1998 toteutetun jäsenhankintakampanjan tuloksena. Suurimmat seurakunnat olivat 1990-luvun alussa Frankfurt (1 069 jäsentä), Köln (922), Hannover (709), München (691) ja Berliini (504) sekä vuosikymmenen lopussa Frankfurt (1 430), München (1 110), Köln (1 053), Berliini (789) ja Hannover (782). Uudelle vuosituuhannelle käytäessä on suomalainen kirkollinen työ voimakkaampaa kuin koskaan aikaisemmin. Euroopan taloudellinen yhdentymisen lisää liikkuvuutta Saksan ja Suomen välillä. Se velvoittaa ei vain suomalaisen kirkollisen työn jatkamiseen vaan myös sen tehostamiseen. Sen jälkeen, kun Hessenin suomalaispapin virka 1993 tuli täysiaikaiseksi ja Berliini ja itäinen Saksa sai 1998 oman pappinsa, on suomalaistyöllä siihen myös resursseja.

²⁵ KUT:n diasporavk:n (tai vast.) pöytäkirjat 25.10.1979, 18.2.1982, 19.5.1983, 21.5.1984, 12.11.1989, 8.10.1987.

²⁶ SKTK:n vuosikertomus 1990, 13. USTJ:n pöytäkirja 10.3.; 15.5.1990. Asiakokonaisuus selostettu tarkasti Olli-Pekka Lassilan laatimasta USTJ:n puheenjohtajan ja jaostopäällikön Saksan suomalaisiin seurakuntiin 19.–24.11.1989 tekemän matkan raportista.

Jumalanpalvelukset jatkuivat 1990-luvulla edellisellä vuosikymmenellä vakiintuneella tavalla. Niiden määrä lisääntyi pappistyövoiman lisääntyessä. Vuonna 1990 pidettiin kaikkiaan 148 jumalanpalvelusta, ja lisäksi Hampurin merimieskirkossa oli 46 jumalanpalvelusta. Viisi vuotta myöhemmin oli jumalanpalveluksia SKTK:n yhteydessä olevissa seurakunnissa 142 ja vuonna 1999 peräti 173. Osanottajien määrä kuitenkin hiveneräisesti laski: vuonna 1990 luku oli 8 075, viisi vuotta myöhemmin 7802 sekä 1999 enää 7 419. Lisäksi olivat Hampurin merimieskirkon jumalanpalvelukseen osallistuneet, jotka hekin olivat vuosien kuluessa vähentyneet. Vuonna 1990 siellä kävi 1 180 henkeä. Hampurissa jokapäiväiset jumalanpalvelukset harvenivat 1990-luvulla noin joka toinen viikko pidettäviksi, ja osanotto väheni samassa suhteessa. Suurimmissa seurakunnissa (Berliini, Frankfurt, Hannover, Köln, München, Stuttgart) oli jumalanpalvelus kerran kuussa, mutta myös useissa pienemmissä seurakunnissa (Bielefeld, Bochum, Freiburg, Karlsruhe, Kiel, Lyypekki, Nürnberg) oli lukumäärää lisätty niin, että jumalanpalvelus pidettiin niissäkin lähes joka kuukausi. Mannheimissa oli jumalanpalveluselämä ollut vuosikautia keskimääräistä vilkkaampaa sekä tiheydeltään että osanottajamäärältään, seurakunnan kokoon nähden kenties vireintä saksansuomalaisten parissa. Tämä johtui paljolti siitä, että paikkakunnalla oli asunut pitkään muslimityöhön lähetetty pastori Risto Soramies, joka oli eri tavoin mukana suomalaistyössä. Suomalainen jumalanpalvelusuudistus vaikutti useissa seurakunnissa; mm. Tuomasmessua ja Hiljaisuuden messua ainakin kokeiltiin joissakin seurakunnissa. Perhekirkot oli löydetty jo ennen 1990-lukua. Myös ekumeeniset jumalanpalvelukset kiinnostivat.

Kirkolliset toimitukset jatkuivat entiseen tapaan. Kasteitten määrä väheni noin viidenneksellä 1980-lukuun verrattuna, eli niitä oli vajaat 400. Sitä vastoin vihkimisten määrä kaksinkertaistui ja oli noin 200. Niiden joukossa oli parikymmentä avioliiton siunaamista. Samoin hautaan siunaamiset lisääntyivät 1990-luvulla. Niitä oli noin 70. Näissä luvuissa näkyy suomalaissiirtokunnan kehitys, etenkin ikääntyminen. Yksityisiä rippikouluja ja konfirmaatioita oli kaikkiaan 30. Tärkein rippikoulumuoto oli kuitenkin Suomessa pidetty leiririppikoulu. Niitä pidettiin kaikkina 1990-luvun vuosina kolme. Niille osallistui vuosittain Saksasta 56–85 nuorta, muutamia ryhmänohjaajia sekä jokaiselle leirille myös ainakin yksi saksansuomalainen pappi. SKTK:n saatua vuodesta 1989 kasvatussihteerin toimen voitiin rippikoululeireihin ja muuhun rippikouluopetukseen kiinnittää entistä enemmän huomiota. Tutustumisjakso omaan saksalaiseen seurakuntaan tuli entistä tärkeämmäksi, samoin rippikoulun jälkihoito. Eräissä seurakunnissa, ennen kaikkea Berliinissä, ruvettiin pitämään erityisiä nuorisojumalanpalveluksia. Kun kasvatussihteerinä alusta asti toiminut Maija Jalass siirtyi 1998 perustettuun Itä-Saksan suomalaispapinvirkaan, nimike muutettiin nuorisosihteeriksi. Tähän virkaan tuli Päivi Luttenberger.

Ilmeisesti ainakin osittain tehostuneen suomalais-saksalaisen rippikoulutyön tulos on ollut nuorisoryhmien syntyminen ja toiminta. Marraskuussa 1989 Saksan suomalaissyntyiset nuoret järjestäytyivät nuorisoyhteisöksi Gemeinschaft finnisch-deutscher Jugendlichen, jonka työtä johti nuorten keskuudesta valittu nuorisoneuvosto (Jugendrat). Sen tehtäväksi määritettiin mm. valtakunnallisten nuorisotapaamisten järjestäminen, nuorisoryhmien työn koordinointi ja tukeminen, yhteydenpito suomalaisiin seurakuntiin, kielikouluihin ja nuoriin. Se suuntautui kuitenkin myös ulospäin, esim. ulkosuomalaisten asioita Suomessa hoitaviin tahoihin. Sen jäsenmäärä nousi yli 400:aan. Sen viisi kertaa vuodessa ilmestynyt Nuoriso-Info lähetettiin viidellesadalle. Kerran tai kahdesti vuodessa pidetyt nuorisotapahtumat kokosivat ilahduttavan paljon nuoria etenkin vuosikymmenen puolivälissä. Suomalaisten nuorten panos näkyi sekä yleisillä kirkkopäivillä että SKTK:n vuosikokouksessa ja muissa yhteisissä juhlissa. Vuosikymmenen lopulla toiminta hiveneräisesti hiipui, ilmeisesti ”sukupolvenvaihdoksen” myötä, mutta ei suinkaan kuollut. Joka tapauksessa 1990-luku oli nuorisotyössä uusien aloitteiden ja viriämisen kautta. Erityisesti seurakunnissa nuoret olivat innostuneet rippikouluun liittyvään ”isokoulutukseen”.

Pyhäkouluunkin voitiin panostaa entistä enemmän. Tämä ilmeni ennen kaikkea pyhäkoulunopettajien koulutuksessa, jota järjestettiin vuosittain, joinakin vuosina suomalaistakin asiantuntija-apua hyväksi käyttäen. Pyhäkoulu pidettiin tavallisimmin jumalanpalveluksen yhteydessä. Suurimmassa osassa seurakuntia pyhäkoulu toimi kaikkina 1990-luvun vuosina. Vuosikymmenen alkupuolella pyhäkoulu oli 12 seurakunnassa ja vuosikymmenen lopulla kymmenessä.

Seurakuntien erilainen toiminta jatkui entistä vilkkaampana, olipa niillä oma toimitila tai ei. Monissa seurakunnissa saksalainen isäntäseurakunta antoi auliisti seurakuntatalonsa ja kirkkonsa myös suomalaisten käyttöön. Bielefeldin seurakunta hankki oman toimitilan 1990. Sen ”Hermannissa” virisi vilkas toiminta.

Tilan ylläpitäminen tuli kuitenkin liian kalliiksi ja raskaaksi ja siitä syystä siitä jouduttiin luopumaan 1999. Ryhmäkohtainen toiminta vilkastui eri seurakunnissa. Kirjallisuuspiirit, kansantanssiryhmät, naapuripu-kerhot, keskustelupiirit, äiti-lapsi-ryhmät ja raamattupiirit voimistuivat. Erityinen huomio kiinnitettiin kirkkomusiikkiin. Seurakuntien kuoroja ei tosin syntynyt lisää eivätkä kaikki entisetkään kuorot kaikin ajoin jaksaneet toimia. Sitä vastoin virsilaulun haluttiin voimistuvan. Dir. mus. Matti Hannula kierteli pariinkin eri otteeseen seurakunnissa virsilaulua vireyttämässä. Myös suomalaistaiteilijat antoivat jatkuvasti alttiisti musiikillista apuaan seurakunnille.

Suomalaispapit eivät suuresti vaihtuneet 1990-luvulla. Markku Kotila oli vuodesta 1990 vuoteen 1993 Keski-Saksan pappina ja SKTK:n pääsihteerinä. Hänen seuraajakseen valittiin Etelä-Saksan pappi Jari Suvila, joka hoiti virkaa kesään 2000. Etelä-Saksaan tuli hänen seuraajakseen Heikki Palmu, joka palasi Suomeen vuoden 2000 lopussa. Pohjois-Saksan virkaan tuli Kotilan jälkeen 1990 Kaarina Viljanen. Hänen työnsä päättyi yllättävään sairauteen, johon hän menehtyi nopeasti toukokuussa 1996. Ensimmäisen kerran Saksan suomalaisyhteisö joutui saattamaan pappinsa haudan lepoon. Siunaustilaisuus oli Hannoverin Erlöser-kirkossa. Kaarina Viljasen jälkeen Maija Jalass hoiti loppuvuoden 1996 Berliinistä käsin virkaa, johon valittiin vuoden 1997 alusta Aulikki Mäkinen. Lounais-Saksan papinvirkaan, joka oli ollut 1.10.1992 lähtien kokotoimisesti suomalaistyötä varten, valittiin Juha Eklund. Hän toimi siinä kesäkuun 1998 loppuun, jolloin hänen työtään jatkamaan tuli Arne Kiviniemi. Kun Berliini ja Itä-Saksa sai oman papin vuoden 1998 alusta, virkaan tuli Maija Jalass, joka oli siihen mennessä asunut Saksassa jo yli neljännesvuosisadan.²⁷

4.8. Kirkollisen työn keskuksen toimenkuva

Vuonna 1974 perustettu SKTK rekisteröitiin kirkkojen välisen sopimuksen jälkeen nimellä ”Suomenkielisen kirkollisen työn keskus – Zentrum der finnisch-sprachigen Arbeit e.V”. Vuonna 1986 tämän Saksan lainsäädännön mukaisen yleishyödyllisen yhdistyksen aseman saaneen Keskuksen nimi muutettiin muotoon ”Suomalaisen kirkollisen työn keskus – Zentrum der finnischen kirchlichen Arbeit e.V”. Sen päättäviä elimiä ovat sääntöjen mukaan vuosikokous ja vuosikokouksen valitsema kuusijäseninen johtokunta. Toimeenpanovaltaa käyttää Suomen kirkon valitsema ja virkaan ottama osatoiminen pääsihteer.

Alusta alkaen SKTK on toiminut tarmokkaasti, olipa sitten kysymys luottamushenkilöistä tai työntekijöistä, joita pääsihteerin ohella ovat olleet osatoimisina rahastonhoitaja ja toimistonhoitaja. Keskimääräinen puheenjohtajan toimikausi on ollut kolme vuotta. Neljännesvuosisadan aikana on johtokunnan puheenjohtajana toiminut yhdeksän eri henkilöä, viisi naista ja neljä miestä. Järjestyksessä he ovat olleet Heli Slawyk Kölnistä (1974–1977), Jussi O. Savikko Kölnistä (1978–1981), Lauri Kuusinen Frankfurtista (1981–1984), Erkki Kouri Münchenistä (1985–1986), Maija Ylhäinen-Friebel Frankfurtista (1987–1988), Ilpo Tapani Piirainen Münsteristä (1989–1992), Elina Oldenbourg Frankfurtista (1993–1996), Ritva Bargsten Hannoverista (1997–1998) sekä Päivi Oksi-Walter Stuttgartista (1999–). Puheenjohtajan merkitys on ollut varsin suuri, varsinkin niinä aikoina, jolloin on jouduttu kohtaamaan ongelmia, joita tällaisessa työssä ei voi välttää.

Johtokunnan jäsenistössä on ollut selkeä rotaatio. Keskimääräinen toimikausi ei ole ollut siitä syystä pitkä, keskimäärin vain noin kaksi vuotta. On mahdotonta luetella kaikkia niitä, jotka johtokunnan jäseninä, tilintarkastajina tai muuten ovat aktiivisesti vaikuttaneet Keskuksen työhön. Kuta useamman mainitsee, sitä useampi jää mainitsematta. Silti edellä mainittujen puheenjohtajien lisäksi rohkenen tuoda esiin kaksi vaikuttajaa, Pirjo-Liisa Neumannin Berliinistä ja Ritva Schröderin Hannoverista. Saksan suomalaisten sukupuolijakautumasta johtuu, että johtokunnassa on aina ollut naisemmistö, viitenä vuotena siinä on ollut vain naisia ja useimpina muina vuosina vain yksi mies. Käytännöllisesti katsoen kaikista seurakunnista on ollut eri aikoina edustus johtokunnassa. Vuosikokous on siten pitänyt huolen siitä, ettei mitään aluetta tai seurakuntaa syrjitä. Johtokunta on ollut työhönsä erinomaisesti motivoitunut. Se kokoontui alkuaikoina kuusi kertaa vuodessa; sittemmin 1980-luvulta lähtien kokoontumistiheydeksi on vakiintunut neljä kertaa vuodessa.

²⁷ Tämän luvun tiedot on koottu USTJ:n (tai vast.) ja SKTK:n johtokunnan pöytäkirjoista ja ennen kaikkea SKTK:n 1990-luvun vuosikertomuksista. USTJ:n pöytäkirja 16.3.1990.

Pääsihteerin toimi on ollut koko ajan yhdistettynä Keski-Saksan papin virkaan. Pääsihteeriksi on onnistuttu poikkeuksetta saamaan tähän työhön pystyvä pappi. Hannu Honkkilan lyhyen pääsihteerikauden jälkeen Risto Marttunen oli virassa 12 vuotta ja rakensi taitavasti yhteydet sekä EKD:hen ja eri maakirkkoihin että Suomen kirkkoon. Hänen aikanaan SKTK:n asema vahvistui, ohjelma monipuolistui ja koko suomalaistyö kehittyi. Hänen seuraajansa Markku Kotila ja Jari Suvila pystyivät jatkamaan suotuista kehitystä eri tavoin. Teknisenä apuna ovat olleet rahastonhoitaja ja toimistosihteerit. Pisimpään rahastonhoitajana on ollut Eila Kaspers ja toimistosihteerinä Anneli Lorenz.

Alusta lähtien SKTK:lla on ollut kaksi päätehtävää: tukea ja palvella suomalaisten kirkollista toimintaa sekä hoitaa kirkkojen välisiä yhteyksiä Saksaan ja Suomeen. Molempia se on hoitanut aktiivisesti. Suomalaisia seurakuntia on palveltu eri tavoin, ennen kaikkea on järjestetty koulutusta ja luotu toimintaedellytyksiä. Koulutusta on järjestetty sekä vuosikokouksen yhteydessä että erikseen, sekä valtakunnallisina että alueellisina tapahtumina. Ajankohtaiset teemat ovat liittyneet suurena määrin avioliittoon ja perhe-elämään sekä kasvatukseen. Kouluttajat ovat olleet yleensä suomalaisia asiantuntijoita. Jo 1980-luvun lopulta lähtien on järjestetty vuosittain yksi tai useampi naisten seminaari, joissa on ollut suuri määrä osanottajia. Pienemmällä joukolla on kokoonnuttu 1990-luvun puolivälistä lähtien retriitteihin, jotka on koettu hyvin tärkeiksi hengellisen elämän hoitamisen kanaviksi. Myös seurakuntien luottamushenkilöille on järjestetty muutamana vuonna koulutusta. Pyhäkoulunopettajia on eri vuosina koottu yhteisiin koulutustilaisuuksiin. Johtokunta ja työntekijät ovat valppaasti seuranneet seurakuntien tarpeita. Kaiken kaikkiaan SKTK on pystynyt järjestämään hämmästyttävän paljon erilaista koulutusta. Sillä on ollut eittämätön vaikutus seurakuntaelämän vilkastumiseen.

Yhteydenpito seurakuntiin on tapahtunut eri tavoin. Risto Marttusen kauden alusta saakka on pidetty tärkeänä, että Keskus on ollut edustettuna eri seurakuntien suurissa juhlissa. Toisena tapana ovat olleet luottamushenkilöille säännöllisesti lähetetyt informaatiokirjeet. Kaikkein merkittävin tiedotuskanava on ollut kiertokirje, joka 1970-luvun lopulta saakka on ilmestynyt kuukausittain Rengas-nimisenä lehtenä. Se on lähetetty kaikkiin Saksan suomalaiskoteihin eli noin 5 000 osoitteeseen. Rengas-lehti on vuosien myötä laajentunut ja sen ulkoasu on parantunut. Siitä on tullut kenties tärkein Saksan suomalaisten yhdysside. Sen avulla on pystytty tiedottamaan seurakuntien toiminnasta varsin hajallaan asuville seurakuntalaisille ja muille suomalaisille.

Sekä lähetyksen että diakonian harjoittamisessa SKTK:lla on ollut koordinaattorin rooli. Aluksi lähetykskannatus hajaantui eri seurakunnissa eri tahoille. 1980-luvun alussa valittiin yhteinen kohde, Bangkokissa tehtävä Suomen lähetyksen työ. Tavoitteeksi asetettiin varsin vaatimaton määrä, yhden DM:n tuki jokaista seurakunnan jäsentä kohti. Se on saavutettu. Lisäksi monissa seurakunnissa on koottu lähetykselle varoja muihin kohteisiin. Vuoden 1999 lopussa yhteistä kohdetta päätettiin kuitenkin muuttaa. Thaimaa jätettiin ja tilalle otettiin Suomen Lähetyksen Inkerin työ. Diakoniassa on puolestaan luotu 1990-luvulla sielunhoitoon ja akuuttiin hätään kohdistuva yhteinen projekti Naapuriapu. Sen toteutus on paikallisseurakuntien vastuulla, ja siinä ovat mukana monet yhteistyökumppanit. Uusi haaste on yhä lisääntyvä rekkaliikenne Saksaan ja sen palveluksessa olevien hoitaminen. Päävastuu siinä on Suomen Merimieskirkolla, mutta myös Pohjois-Saksan ulkosuomalaisseurakunnat ja SKTK ovat mukana työn suunnittelussa ja toteutuksessa.

SKTK:n yhteydet EKD:hen sekä sen välityksellä myös Saksan eri maakirkkoihin ovat alusta pitäen olleet kiinteät. Suomalaispappit ovat osallistuneet EKD:n ulkomaalaispappien toimintaan, Keskuksen pääsihteerit on monet vuodet olleet näiden konferenssin puheenjohtajia. Suomalaisten panos EKD:n ulkomaalaistyössä on muutenkin ollut suuri. SKTK on huolehtinut myös siitä, että suomalaispappit ovat olleet aktiivisesti eri tavoin mukana paikallisten maakirkkojen toiminnassa. EKD on puolestaan tukenut kiittävästi suomalaista kirkollista työtä. EKD:n ulkoasiainvirastossa erityisesti tohtori Jürgen Miksch, kirkkoneuvos Michael Milderberger ja kirkkoneuvos Paul Oppenheim ovat olleet eniten vastuussa yhteyksistä suomalaisseurakuntiin ja SKTK:hon. He ovat yhdessä hallintoelintensä ja työtovereidensa kanssa tarmokkaasti edistäneet suomalaistyön asemaa EKD:ssä.

SKTK:n yhteydenpito on ulottunut monelle taholle, Saksan muihin suomalaisyhteisöihin, Suomen ulkomaanedustustoon ja kulttuuripiireihin. Suomalaistapahtumissa eri puolilla Saksaa kirkko on ollut mukana eri tavoin. SKTK:lla on ollut tässä koordinaattorin tehtävä. Kulttuuritehtävistä tärkein lienee kuitenkin suomalaisten kielikoulujen hallinnointi. Kielikoulut syntyivät SKTK:n vuonna 1976 järjestämästä

seminaarista ”Kaksikielisyys perheessä”. Sen tuloksena perustettiin viikoittain kokoontuva ”suomalainen koulu” Kölniin ja Hannoveriin sekä seuraavana vuonna myös Düsseldorfin ja Bielefeldiin. Alusta alkaen kullakin paikkakunnalla valittiin vanhempainneuvosto johtamaan varsinaisesti toimintaa. Suomen opetusministeriö tuli mukaan myöntämällä määrärahan, joka kattaa enimmän osan menoista. Päteviäkin opettajia pystyttiin saamaan. Kielikoulujen määrä lisääntyi nopeasti. Vuonna 1980 kouluja oli jo 12. Kymmenen vuotta myöhemmin niitä oli 27, mikä onkin ollut suurin määrä. Vuosikymmenen lopussa kielikouluja oli 24. Parhaimmillaan eli 1990-luvun puolivälissä oppilasmäärä oli noin 700. Suurimmillaan yksi kielikoulu on saattanut koota lähes 100 lasta (Düsseldorf 1990-luvun lopulla). Opettajia on enimmillään ollut 75.

Kielikoulut eivät varsinaisesti olleet paikallisten seurakuntien toimintaa, mutta useimmilla paikkakunnilla yhteys suomalaiseen seurakuntaan oli kiinteä. Esimerkiksi pyhäkoulu ja kielikoulu tukivat monin paikoin toisiaan. Jokaisella kielikoululla on oma vanhempainneuvosto ja paikallinen tilintarkastus. SKTK toimii kielikoulujen koordinaattorina. Se hoitaa keskitetysti koulujen varojenkäyttöön ja taloudenhoitoon liittyvät järjestelyt opetusministeriön kanssa sekä välittää kouluille opetusmateriaalia. Se myös järjestää opettajien ja vanhempainneuvostojen koulutusta. Tässä se toimii yhteistyössä kielikoulujen opettajien erikseen valitseman nelihenken pedagogisen neuvoston kanssa. 1990-luvun puolivälistä saakka sen rinnalla on ollut taloustoimikunta, johon on niin ikään valittu neljä jäsentä. Sen puheenjohtajana on SKTK:n pääsihteeri. Keskus on myös järjestänyt vuosittain kielikoulujen oppilaille pääsiäismatkan Suomeen. Keskuksella on siten varsin keskeinen rooli kielikoulujen ylläpitämisessä.

Tärkeitä ovat tietenkin yhteydet Suomeen, jonka kirkon työntekijä osatoiminen pääsihteeri on. Keskuksen muusta taloudesta vastaavat pääosin EKD ja Suomen kirkko. Saksan suomalaistyö on tärkeä osa Suomen kirkon ulkosuomalaistyötä. Siksi yhteydet ovat kiinteät sekä virkamies- että luottamushenkilötasolla. Ulkosuomalaistyön vuotuisen neuvotteluun ja kesätapahtumaan Suomessa on aina osallistunut vahva edustus Saksasta. Useimmin SKTK:n pääsihteeri ja moni Saksan suomalaispappi on ollut niissä mukana, samoin eri seurakuntien edustajia. Suomen kirkko on puolestaan aina edustettuna SKTK:n vuosikokouksessa sekä eri seurakuntien merkkitapahtumissa. Yleensä ainakin ulkosuomalaistyön pääsihteeri on mukana, samoin ulkosuomalaistyön puheenjohtaja tai valiokunnan (ja vast.) joku muu jäsen. Kaksikymmenvuotisen puheenjohtajuuden aikana on tämän kirjoittaja niissä ja muuten oppinut tuntemaan useimmat Saksan suomalaiset seurakunnat ja suuren joukon niiden vastuunkantajia. Se on konkreettinen osoitus yhteyksistä. SKTK onkin Suomen kirkon kannalta esimerkki hyvin toimivasta kirkon ulkosuomalaistyön elimestä.²⁸

Kaiken kaikkiaan Saksan kirkollinen suomalaistyö on uuteen vuosituhanteen siirryttäessä entistä elinvoimaisempi. Kolmenkymmenen vuoden aikana on syntynyt 17 suomalaisseurakuntaa, jotka ovat vuosi vuodelta yhä paremmin integroituneet Saksan evankelisen kirkon elämään, mutta samalla myös säilyttäneet vahvan suomalaisen identiteetin. Se, että monissa seurakunnissa on – paljolti suomalais-saksalaisen rippikoulu-yhteistyön tuloksena – tullut mukaan nuoria, on elämän merkki. Suomesta tapahtuva muutto on lisääntynyt ja antanut uusiakin haasteita suomalaistyölle. Toisin kuin monissa muissa ulkosuomalaistyön kohteissa, Saksassa työ ei ole hiljalleen hiipumassa, vaan se monipuolistuu ja kehittyy. Suomalaista kirkollista palvelua ja sielunhoitoa tarvitaan Saksassa yhä. Siihen on myös saatu kirkkojen yhteistoiminnalla entistä paremmat mahdollisuudet.

Lähteet

Kirkkohallituksen arkisto, Helsinki

Kirjeenvaihtoa ja erilaisia asiakirjoja 1963–1973

Kirjeenvaihtoa ja erilaisia asiakirjoja 1974–1999

Kirkon ulkomaanasiain toimikunnan ulkosuomalaistyön valiokunnan,

jaoston neuvottelukunnan pöytäkirjat 1974–1999

Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton diasporatoimikunnanpöytäkirjat 1963–1973

²⁸ Tiedot koottu kuten edellä sekä Rengas-lehdestä eri vuosilta. USTJ:n (tai vast.) pöytäkirjat 16.3.1990, 16.1.1992, 19.3.1993 ynnä muuta.

Saksan kirkollisen työn keskuksen arkisto, Köln

 Kirjeenvaihtoa ja erilaisia asiakirjoja 1971–1999

 Saksan kirkollisen työn keskuksen kiertokirjeet 1975–1979

 SKTK:n keskuksen johtokunnan pöytäkirjat 1974–1999

 SKTK:n toimintakertomukset ja vuosikertomukset 1974–1999

Kirkon toimikuntien kertomukset 1974–1999. Kirkkohallitus. Helsinki.

Rengas-lehti 1980–1999

Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton toimintakertomukset 1969–1974